

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет

Кафедра філософії та культурології

**ЗЕМНА РОДИНА ІСУСА
ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ІДЕАЛУ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

здобувач 605 групи спеціальності
041 Богослов'я, ОПП Богослов'я
Винничук Артур Олегович

Науковий керівник: к. н. з богослов'я,
к. і. н., доцент Лагодич М. М.

Рецензент: проректор Київської
православної богословської академії, к. н. з
богослов'я, доцент Ярослав Романчук

До захисту допущено:

*На засіданні кафедри філософії та культурології
протокол № 5 від «21» листопада 2024 р.*

Зав. кафедрою _____ доц. Рупташ О.В.

Заява

студента ***Винничука Артура Олеговича***

(номер індивідуального навчального плану студента 237535)

Я заявляю, що наукова робота на тему «Земна родина Ісуса Христа в контексті формування християнського ідеалу»;

1) Була підготовлена виключно мною, і:

Не порушує авторські права третіх осіб у відповідність із законом про авторське право.

2) Крім того, я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи збігається з друкованою.

Даною заявою я підтверджую, що був проінформований про права та обов'язки студента Університету, про правила, що стосуються перевірки оригінальності наукових робіт. Тому я заявляю, що я згоден на обробку моїх письмових робіт у відповідності з антиплагіатними процедурами Університету, а також на архівування цих робіт в базі даних інтернет системи Turnitin Similarity згідно з антиплагіатними правилами і процедурами Університету.

Я також свідомий того, що у випадку, якщо робота написана мною, за рішенням Комісії університету буде містити факти, які суперечать умовам зазначеним у цій заяві, або, якщо коефіцієнти виходять за межі гранично допустимих норм (згідно **Додатку 2**), робота буде повернута на доопрацювання.

04.12.2024

Підпис

Анотація

Актуальність дослідження земної родини Ісуса Христа визначається її роллю у формуванні християнських ідеалів родинних цінностей, які мали великий вплив на європейську культуру та сучасну етику. Інтерпретації земної родини у різних християнських традиціях також важливі для міжконфесійного діалогу та розуміння релігійного образу сім'ї.

Метою дослідження є висвітлення етапів процесу складання церковного погляду на проблему земної родини Спасителя та розгляд церковної концепції Ісусової сім'ї в діахронії руху світового християнства.

Для досягнення мети у роботі поставлено такі дослідницькі *завдання*:

- проаналізувати концептуальний зміст контрапункту таких основоположних теологічних понять, як Месія, Боголюдина, Бог-Трійця та Свята Родина;
- вивчити та науково описати джерельну базу питання про Святу Родину;
- дослідити історичний фундамент формування концепції Святої Родини;
- висвітлити процес відтворення історичної правди уявлень про предків Христа, Діви Марії та св. Йосифа, братів Спасителя;
- відтворити основні константні параметри православної, католицької та протестантської концепцій Святої Родини та охарактеризувати спотворення цього питання у віровченні мормонів;
- розглянути псевдо-реконструкції «справжнього Ісуса» та їх коріння, що сягають гностичних вчень.

Ключові слова: Трійця, земна родина, Месія, Спаситель, родовід.

THE EARTHLY FAMILY OF JESUS CHRIST IN THE CONTEXT OF FORMATION CHRISTIAN IDEAL

Summary

The relevance of the study of the earthly family of Jesus Christ is determined by its role in the formation of Christian ideals of family values, which had a great influence on European culture and modern ethics. Interpretations of the earthly family in different Christian traditions are also important for interfaith dialogue and understanding of the religious image of the family.

The purpose of the study is to highlight the stages of the process of forming a church view on the problem of the earthly family of the Savior and to consider the church concept of Jesus' family in the diachrony of the movement of world Christianity.

To achieve the goal, the following research tasks are set in the work:

- analyze the conceptual content of the counterpoint of such fundamental theological concepts as the Messiah, the God-man, the God-Trinity and the Holy Family;
- study and scientifically describe the source base of the issue of the Holy Family;
- investigate the historical foundation of the formation of the concept of the Holy Family;
- highlight the process of reproducing the historical truth of ideas about the ancestors of Christ, the Virgin Mary and St. Joseph, brothers of the Savior;
- reproduce the main constant parameters of the Orthodox, Catholic and Protestant concepts of the Holy Family and characterize the distortion of this issue in Mormon beliefs;
- consider the pseudo-reconstructions of the "real Jesus" and their roots that go back to Gnostic teachings.

Key words: Trinity, Earthly family, Messiah, Savior, genealogy.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Артур Винничук
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
<i>Розділ 1</i>	
СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ЗЕМНОЇ РОДИНИ СПАСИТЕЛЯ.....	11
1.1. Інтерпретація постаті Христа та Його родини в Талмуді та в юдейській історичній прозі епохи.....	11
1.2. Новозавітні апокрифи про родину Христа.....	13
1.3. Науково-археологічні дані про родину Христа	20
ВИСНОВКИ 1	25
<i>Розділ 2</i>	
СВЯТА РОДИНА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ТРИЙЦІ НЕБЕСНОЇ.....	27
2.1. Христос як іпостась Бога-Сина та Боголюдина.....	27
2.2. Родовід Ісуса Христа за Св. Письмом	32
2.3. Земні батьки Спасителя – Діва Марія та Йосиф як християнське втілення архетипів Чоловіка та Жінки	35
ВИСНОВКИ 2	40
<i>Розділ 3</i>	
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЕМИ «ЗЕМНА РОДИНА ХРИСТА».....	43
3.1. Потрактування Святої Родини в трьох гілках християнства.....	43
3.2. Брати та сестри Ісуса Христа як наукова проблема.....	52
3.2. Гностицизм як джерело для псевдо-реконструкцій «справжнього Ісуса»	62
ВИСНОВКИ 3	65
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. Родинна спільнота є важливим чинником життя людини, тому взаємини між чоловіком і жінкою, батьками і дітьми, засади існування родини тощо незмінно перебували в центрі зацікавлень мислителів усіх епох і релігій світу. У XX ст. традиційна сім'я почала переживати серйозну кризу, й сьогодні, у першій чверті XXI ст. ми пожинаємо плоди так званої свободи й сексуальної революції: катастрофічне зростання кількості розлучень і абортів, поширення хвороб, що передаються статевим шляхом тощо. Це з новою силою ставить питання про аксіологічні засади існування родини а також про ідеальні моделі сім'ї, які потенційно можуть бути зразком для наслідування. Такий зразок ми знаходимо у Біблії – це родина Спасителя.

Утім, наша секуляризована епоха звикла скептично ставитися до будь-якого релігійного символізму, особливо ж до надприродних проявів Божественної волі в житті людини. Більше того, корені ситуації проглядають в тому, що в Новий час навіть протестантська і, почасти, католицька біблійна критика рішуче бере курс на «деміфологізацію» Св. Письма, вилучаючи з останнього все, що виходить за межі видимих фізичних законів природи й типових ситуацій людського життя. У результаті починає коливатися віра в догмат Непорочного Зачаття, ширяться сумніви в Богородичному культі, і нарешті в протестантизмі відбувається повна десакралізація Діви Марії, яка, вважається, виконала свою функцію, народивши Спасителя, а далі її життя нічим не відрізнялося від життя звичайної юдейської жінки, що виконувала подружні обов'язки, народжувала нових дітей тощо. Відповідно брати й сестри Ісуса Христа, які традиційно вважалися чи то дітьми Йосифа від попереднього шлюбу, чи то двоюрідними й троюрідними братами Ісуса, набули статусу Його рідних братів, що стало й загальним місцем атеїстичної думки. Втім, свого часу й це піддавалося сумніву, і вся історія Христа оголошувалася вигадкою, в якій немає жодного слова правди; тут вже навіть відпадала потреба вивчати такі проблеми, як обставини народження Ісуса, Його сім'я, Месіанська місія тощо. Сьогодні, коли, здається, вже немає потреби у додаткових доказах щодо історичності

Євангелій, виникає нова хвиля спотворення закладеної в Писанні інформації. Позаяк ми все більше віддаляємося від євангельських подій, виникають все більш фантастичні концепції, автори яких, підхоплюючи уривки древніх апокрифів, намагаються трактувати період укритого життя Христа як його нібито мандрівку до Індії за вивченням досвіду йогів, одружити Його з Марією Магдалиною тощо. Усе це широко популяризується в молодіжній масовій культурі й поступово стає загальним місцем суспільної свідомості, витісняючи справжні факти й міфологізуючи історію Христа в дусі філософії New Age. Отже, детальний науково-критичний аналіз ситуації щодо родини Ісуса, заглиблення в першоджерела, зокрема поглиблене прочитання ранніх Отців Церкви, є необхідним і дуже актуальним завданням. Відомо, що в теології панує принцип «чим давніше, тим правдивіше», і тому тут важливі не сучасні сенсаційні «переосмислення» усіх цих питань, а очищення й реконструкція підвалин церковного погляду на земну родину Спасителя, що має послужити укріпленню основ віри та глибшому науковому вмотивуванню її постулатів.

Сьогодні, коли інститут сім'ї переживає глибоку кризу та навіть втрачає аксіологічний статус, піднесення Святої Родини як інваріанту буття людського існування в християнській культурі набуває нової актуальності: адже людина розвивається в усій повноті її особистості та здатності до розгалуженої комунікації тільки у контексті родинного виховання.

Предмет дослідження: формування історичного підходу до проблеми у євангелістів на ґрунті юдейської книжної традиції та контамінація цього підходу з досвідом античних життєписів, а також шляхи формування уявлення про сім'ю Ісуса Христа в річищі складання церковної догматики й Богородичного культу.

Об'єктом дослідження є канонічні тексти євангелістів, при певному урахуванні інформації про сім'ю Ісуса Христа в апокрифічних Євангеліях, Талмуді та язичницькій літературі епохи, постанови Вселенських Соборів та твори Отців Церкви.

Метою дослідження є висвітлення етапів процесу складання церковного погляду на проблему земної родини Спасителя та розгляд церковної концепції Ісусової сім'ї в діяхронії руху світового християнства.

Для досягнення мети у роботі поставлено такі дослідницькі *завдання*:

- проаналізувати концептуальний зміст контрапункту таких основоположних теологічних понять, як Месія, Боголюдина, Бог-Трійця та Свята Родина;
- вивчити та науково описати джерельну базу питання про Святу Родину;
- дослідити історичний фундамент формування концепції Святої Родини;
- висвітлити процес відтворення історичної правди уявлень про предків Христа, Діви Марії та св. Йосифа, братів Спасителя;
- відтворити основні константні параметри православної, католицької та протестантської концепцій Святої Родини та охарактеризувати спотворення цього питання у віровченні мормонів;
- розглянути псевдо-реконструкції «справжнього Ісуса» та їх коріння, що сягають гностичних вчень.

Методи дослідження. *Методологічною основою* нашого дослідження послужили найперше догмати Православної Церкви про Непорочне Зачаття і вчення про вшанування Діви Богородиці та Святої Родини. Величезну опору становлять також думки ранніх апологетів християнства та Отців Церкви, які приділили значну увагу даному питанню й при цьому не втратили ще живого зв'язку з тим реальним історико-культурним ґрунтом, на якому формувалася євангельська нарація. Звичайно, тут важливо врахувати параметри православного мислення, але водночас і уважно та критично придивитися до інославно-ї інтерпретацій. Водночас, коли йдеться про виникнення та порівняння старовинних текстів, у роботі ужито принципів *компаративістичного* та *культурно-історичного* підходів, а також *елементів текстологічного аналізу*. Зроблено також спробу обережного й критичного впровадження в теологічну розвідку елементів *психоаналізу*, а саме – таких понять, як архетипи Анімуса та Аніми – в тій мірі, наскільки вони об'єктивно відповідають позитивним

уявленням про устрій та функціонування психіки людини як такої. Крім того, ми спираємося на відповідні праці визначних світських вчених зі світовим ім'ям, а також деяких авторитетних вітчизняних вчених.

Новизна дослідження. У цій роботі вперше зроблено спробу генералізованого міждисциплінарного дослідження всіх аспектів проблеми, що дає підставу говорити про застосування принципів системного аналізу, не кажучи вже про те, що тут вперше до вивчення проблеми застосовано не лише традиційний теологічний підхід, а й суму означених вище наукових методологій. Робота має характер комплексної реконструкції складних і вже достатньо призабутих реалій, потрактування яких протягом минулих сторічч почало триматися виключно на довірі до офіційно, але не дуже доказово стверджених свого часу постулатів. Елементи новизни тут полягають також у тому, що ми пропонуємо порівняння поглядів на родину Христа у різних гілках християнства, що дає можливість спів ставити й певно мірою врахувати досвід інославних інтерпретацій, що послужить міжконфесійному діалогові й справі зближення Церков.

Структура роботи. Магістерське дослідження складається з 3 розділів, системі висновків до кожного розділу й висновків загальних, та списку використаних джерел. Загальна кількість сторінок – 75, основний текст – 70

Апробація результатів дослідження. Робота була апробована під час виступу на конференції з доповіддю на тему «Земна родина Ісуса Христа».

СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ЗЕМНОЇ РОДИНИ СПАСИТЕЛЯ

Насамперед потрібно зауважити, що життя та дії Господа Ісуса Христа та Його Родини відомі нам з дуже обмеженої кількості джерел, і, хоча за два тисячоліття християнства вони вивчені вельми ретельно, залишається ще достатньо простору для нових умовиводів і тлумачень. Це, найперше, чотири канонічні Євангелія Нового Завіту. Матвій, Марко і Лука, перші три Євангелісти, описують в основному у події Його життя у Галілеї – у північній частині Юдеї. Євангеліст Іван зосереджений більше на теологічних питаннях, але переважно подає важливу інформацію про події з життя Христа та про Його бесіди, що відбувалися в Єрусалимі. Проте до цих канонічних текстів варто долучити матеріали, які не визнані Церквою за Об'явлення Боже. Це згадки про Христа та Його родину в юдейському Талмуді, деякі новозавітні апокрифи, в яких йдеться про родину Христа та методологічно значущі відомості про вшанування Святої Родини у трьох гілках християнства. Важливо також взяти до уваги інтерес науковців до питань генеалогії Ісуса Христа та Його родини, а також врахувати і деякі археологічні матеріали.

1.1. Інтерпретація постаті Христа та Його родини в Талмуді та в юдейській історичній прозі епохи

Християнська думка небезпідставно звинувачує Талмуд в упередженні щодо християнства, у пересмикуванні фактів, у відвертій ворожості й памфлетності щодо новонародженого вчення (Wróbel 2013: 77), яке ганьбилося часом в дусі найвульгарнішого наклепу. Водночас для світських істориків, яку б вони віру не сповідували чи були б атеїстами, Талмуд часто є авторитетним першоджерелом «з перших рук»; зокрема саме завдяки Талмуду ми можемо детально й глибоко дізнатись щось нове про народження Ісуса та пов'язані з ним

обставини, як «сімейного», так і космічного порядку. Зокрема йдеться про Вавилонський Талмуд (The Babylonian Talmud 2012-2019), який, на відміну від Єрусалимського, значно щедріший на деталі. З вавилонського Талмуду ми можемо почерпнути додаткові подробиці щодо картини Різдва, описаної в Матвія, так само, як і про Віфлеємську зірку, яка стала символом Різдва, тоді як в Матвія немає відомостей ані про волхвів, ані про саму зірку. Талмуд дає нам рідкісну можливість зануритися в атмосферу Юдеї тих часів й відчути психологічний стан суспільства, яке, гноблене римлянами, жило очікуванням Месії, котрого найчастіше сприймали як визволителя й месника Ізраїлю, який дасть євреям владу над язичницьким світом. Усе це дає додаткову й унікальну можливість уявити собі психологічний стан родини Спасителя, побачити її не «ззовні», як це зазвичай робиться, а «зсередини», побачити начебто на власні очі й емоційно пережити атмосферу тодішнього Єрусалиму юдейської «глибинки», відчути сподівання та хвилювання людей, які оточували Христа з перших Його кроків по нашій землі.

Зокрема з Талмуду ми дізнаємося, що пасхальний весняний місяць нісан вважався сакральним, оскільки саме в його рамках було створено Всесвіт, і той, хто помирав цього місяця, повинен був неодмінно успадкувати місце в лоні Авраамовому, який, до речі, і сам помер у нісані; це був місяць Виходу, Песаху й народження та смерті Ісаака. Нарешті євангельська містерія Розп'яття, Покладення до гробу й Воскресіння теж відбувалася в нісані¹. Тут розповідається також, як мудреці Синедріону Гамаліель і Єгошуа сперечаються про дивну зірку, яка з'являється раз на сімдесят років, що змушує капітанів кораблів помилятися; найвірогідніше, що йдеться про комету Галлея – у старі часи комети часто називали зірками.

Талмуд поклав початок фальсифікації образу Ісуса і Його послідовників. Християн вони іменували мінеями; попри ту безперечну обставину, що вони лікували народ, і вельми результативно, в Юдеї після Христа, за свідченням

¹ Розп'яття Ісуса найімовірніше відбулося в квітні 30 або 33 р. н.е., що пов'язано з різницею між нашим григоріанським сонячним календарем та місячним єврейським календарем, що визначає рухливість Великодня, що його святкують в різні календарні дати..

Талмуда, доходило до того, що дід обирав за краще, аби його онук помер, аніж лікувався у мінея (історія про Єгошуа бен Леві – The Babylonian Talmud 2016: 53). Ісуса на сторінках Талмуду змальовано як людину, варту презирства і прокляття. Рабини навчали, що Ісус – син, народжений Марією у нечистому позашлюбному зв'язку з римським легіонером Панте(и)рою, що Він був чаклуном і фокусником, який використовував магичні прийоми для приманювання юрби².

У Йосифа Флавія («Юдейська війна») є фрагмент, в якому Ісус характеризується в апологетичній інтонації, але багато хто визнає цей уривок за більш пізню тенденційну вставку. Зате наступний уривок свідчить не лише про історичне існування Ісуса, а й про його родичів: «Фестус був уже мертвий, а Альбінус був лише в дорозі; тож він <Ананус> зібрав синедріон суддів і привів до них брата Ісуса, якого звали Христос, на ім'я Яків, та деяких інших; і коли він висунув звинувачення проти них як порушників закону, він віддав їх на побиття камінням» (Flavius 2003: 128).

Отже, можна зробити висновок, що вже у стародавні часи існували різні версії походження Ісуса Христа, і подальші століття лише множили ці версії, нерідко дуже далеко відходячи від історичної правди.

1.2. Новозавітні апокрифи про родину Христа

Спадщину християнства вже з II ст. н.е. намагалися привласнити гностики. Це були переважно греки чи елінізовані сирійці та єгиптяни, які гостро відчували, що їхнім писанням бракує саме юдейського ґрунту, тому проблемі родини Ісуса тут приділено немало уваги, хоча брак знань автори щедро компенсували знову ж таки фантазіями. Виділяється тут т. зв. «Євангеліє дитинства», або «Сказання Хоми, ізраїльського філософа, про дитинство Христа» – апокрифічний текст, що містить фантастичні історії про нібито створені малим Ісусом у дитинстві чудеса. Авторство книги приписувалося

² Він нібито якось підслухав Ім'я Боже, яке дозволялося лише раз на рік виголошувати первосвященникові у Святому святині Храму, й здобув тим силу творити чудеса (заперечувати очевидні чудеса Спасителя було неможливо), але це кваліфікується талмудистами як чаклунство.

апостола Томі (Хомі), учневі Ісуса, тому що в перших рядках він сам себе ідентифікував так: «Я, Т(Х)ома Ізраїльтянин». Далі йдуть насичені атмосферою містичної загадковості описи нібито створених малим Ісусом чудес, і описи ці різко контрастують з тим уявленням про Спасителя, яке складається після прочитання канонічних Євангелій. Так, наприклад, розповідається, що коли Ісусові було п'ять років, Він, граючи, створив заброду через струмок, процідивши воду, яка з каламутної стала чистою, а з глини наліпив горобців і оживив їх; все це нібито відбувалося ще й в суботу. Коли ж інший хлопчик, «син Ананії Книжника», розбризкав воду, Ісус розгнівався й прокляв його, й той висох, як дерево (Сказання Хомі). Ще страшнішою була кара хлопцеві, який, пустуючи, штовхнув Ісуса в плече: нещасний помер на місці. Отож люди почали докоряти Йосифові: «Якщо в тебе такий син, ти не можеш жити з нами або навчи Його благословляти, а не проклинати, бо діти наші гинуть». Він демонструє свої надприродні знання та злісно присоромлює свого вчителя, ставлячи йому численні питання про природу літер. Коли інший учитель, розгніваний зухвалістю Ісуса, вдарив Його, – одразу ж упав замертво. Ісус був звинувачений у тому, що зіштовхнув приятеля з даху (бо той мав погану репутацію) і воскресив його тільки для того, аби хлопчик підтвердив, що сам упав. В апокрифі є ще багато подібного роду історій. Коли читаєш «Євангеліє дитинства від Томи», мимоволі виникає думка, що було б непогано стосовно такої дитини слідувати біблійному принципу: «Хто любить свого сина – тримає для нього різку» (Сир. 30, 1). По суті, тут є лише єдиний епізод, підтверджений канонічним Євангелієм (Лк. 2:46), в якому розповідається, як підлітка Ісуса батьки під час паломництва загубили в Єрусалимському Храмі. Все інше – суцільна вигадка, яка часом має підтвердити месіанську природу Ісуса (здивування вчителя мудрості дитини, зцілення Ним пораненого майстра, вирощення багатого врожаю з однієї-єдиної зернини тощо), та в цілому вся ця нарація набирає рис якоїсь зловісності, змальовуючи маленького Ісуса як капризну й навіть жорстоку дитину. Отож, розповіді, що містяться в «Євангелії дитинства від Томи», були вигадані кимось, хто обрав не надто вдалий спосіб, аби показати божественну

силу Ісуса. Це повинна була бути полеміка з тими сучасниками, хто вважав, ніби Божественний Логос зійшов на Ісуса лише в момент хрещення. А в результаті вийшла історія про маленького капризного й емоційно нестабільного хлопчика, чомусь наділеного Божественною силою.

Інше спрямування мають апокрифи, народжені в християнському середовищі. Зокрема цікаві твори, в яких зроблено спробу заповнити прогалини з дитинства Спасителя та життя Діви Марії, позаяк у Писанні про це сказано дуже скупо. Н. Горбач і А. Дорофєєва дають історико-культурне пояснення цій ситуації: «У всіх чотирьох Євангеліях Нового Завіту ми зустрічаємо дуже мало відомостей про Діву Марію. Нечисленні згадки про неї у Святому Письмі напрочуд короткі, лаконічні. Вони не дають можливості реципієнтові сформувати в уяві повну, яскраву картину земного і небесного життя Богоматері. Така несправедливість пояснюється в першу чергу соціальним статусом жінки в ті часи. Адже згадаємо: тільки на початку ХІХ століття жінка отримала права і свободи, які до того були привілеями чоловіків. До цього часу вона перш за все цінувалася своєю покірністю, добротою, чесністю, порядністю та іншими чеснотами, які не передбачали наявності власної думки та певної політичної чи соціальної позиції. Жінка не могла бути в центрі уваги, навіть та, яка народила Спасителя людства, поклала своє життя на важелі суспільного добробуту» (Горбач & Дорофєєва 2008: 66).

Головними джерелами для нас тут можуть виступати Протоєвангеліє Якова і «Книга про Різдво Блаженнішої Марії та дитинство Спасителя». Ці пам'ятники не увійшли до новозавітного канону через своє пізнє походження, однак у них відображено той погляд на Богородицю, який існував з перших днів буття Церкви.

По-перше, виникає закономірне питання про батьків Діви Марії. Євангелія не дають жодних повідомлень про дідуса й бабусю Ісуса. Найбільше відомостей про батьків Марії Якима і Анну подає «Протоєвангеліє від Якова» (Протоєвангеліє від Якова). За цим текстом, Анна походила з царського роду Давида й народилася у Віфлеємі приблизно за 70 років до народження

Христа. У віці 24 років (а, отже, надто пізно, як на тодішні стандарти) вона одружилася з галілеянином Якимом, відносно заможним вівчарем. Подружжя оселилося у Назареті. Вони дуже любили одне одного, але, попри двадцять років спільного життя, не мали нащадків. Наявність дітей вважалося в юдеїв вираженням Божого благословення; безпліддя ж розумілося як нависле над жінкою прокляття. До Анни ставилися з жалістю, а іноді навіть з презирством. Яким і Анна, аби уникнути цього засудження або співчуття, у певний момент переїхали з Галілеї до Єрусалиму, де продовжували ревно молитися про дарування дитини. Утім, коли первосвященик не прийняв відповідної жертви Якіма, той вирушив у пустелю і постив там 40 днів та молився про дитину. Там уві сні з'явився йому архангел Гавриїл і наказав повертатися до Анни, і Бог дасть їм бажану дитину. У той же час ангел заповів Анні, що вона народить доньку, про яку говоритиме весь світ, і звелів, аби вийшла назустріч чоловікові. І через дев'ять місяців 44-річна Анна народила дівчинку, якій дали ім'я Маріам, і батьки вирішили, що доля їхньої доньки – жити при Храмі. Тоді ж священики вирішили зробити нову завісу для святині, й то була та само завіса, що розірветься в момент смерті Христа на хресті. Було обрано сім дівчат з роду Давида, які не мали гріха перед Богом. Серед них опинилася трирічна Марія, що одразу ж викликає серйозні сумніви щодо усвідомлення автором Протоєвангелія реалій життя. Далі він розповідає, що дівчатка кидали жереб, який колір нитки їм дістанеться для ткання. Марії випали червоний і фіолетовий, що, на думку автора апокрифа, символізує народження Христа та Його царську гідність. Водночас трирічна дівчинка Міріам одночасно із храмовою завісою ткала одєжину для майбутнього сина. Коли ж Міріам виповнилося 12 років і вона чомусь мала покинути Храм, жерці останнього, за вказівкою Ангела, обрали чоловіка, аби той став її опікуном та захисником її дівочості. Ця неочікувана колізія викликає одразу багато питань й жодним чином не узгоджується з тим, що про мовилося раніше у цьому ж протоевангелії. Пригадаймо, що у цьому ж творі автор апокрифу дещо раніше згадував, що в юдеїв плідність жінки мислилася як щось сакральне, і саме бездітність сприймалася батьками Марії як прояв немилості Божої. У Старому

Завіті дівочтво загалом потрактовано як нещастя. Згадаємо історію дочки Єфая (Суд.11: 30-40), який був вождем ізраїльтян, і перед битвою, яка мала вирішити долю народу, молився Богові і обіцяв принести Йому в жертву перше, що попадеться йому на очі при поверненні додому. І ось, коли він повертався додому, вийшла зустрічати його улюблена донька. Вона, пишаючись своїм батьком, йшла з подругами, які вітали переможця піснями, бубнами, квітами; і йшла она попереду всіх. Батько побачив її (вона була в нього єдина), розірвав у горі на собі одяг і сказав: «Дочко моя, ти вбила мене!» Єфай здійснив над нею обітницю, тобто не видав її заміж, а присвятив її на служіння Богові. З того часу стало звичаєм, що щороку дівчата Ізраїльські ходили в гори оплакувати дочку Єфая, чотири дні на рік. Ось яке важке враження залишило у пам'яті народній дівочість дочки Єфая. Люди того часу бачили в цьому лише нещастя.

Утім, культ дівочтва був поширений якраз у язичників, і найхарактернішим його проявом було вшанування весталок, жриць богині домашнього вогнища Вести, і до її храму не міг увійти жодний чоловік. Культ весталок був дуже важливим інститутом, який нібито забезпечував процвітання Рима. До 30-ти років весталка повинна була вести цнотливе життя, і якщо вона порушувала цю обітницю, то її жорстоко карали – живцем закопували у землю (Wildfang 2006: 137).

«Протоєвангеліє від Якова» написане, як припускають, у середині II століття, коли в Римі культ весталок ще процвітав, і, подібно, що автор апокрифу прагнув перехопити цю, одну з найсвятіших в очах римлян, колізію для вшанування Марії³ й, заодно, спростувати наклепи талмудистів, які твердили про розпусне життя Марії та байстрюцтво її сина. Згідно з апокрифом, 12-річна Марія склала обітницю незайманості на все життя, й на роль її опікуна був обраний овдовілий старець на ім'я Йосиф, який до заручин з Марією начебто вже мав четверо дітей. Протоєвангеліє від Якова описує це так: коли усі потенційні опікуни-удівці прибули до святині, то кожен з них отримав пальмову

³ Можна було би припустити, що тут радше відбився вплив християнського аскетичного ідеалу. Проте цей ідеал набув конкретного вигляду й обґрунтування лише в наступному III столітті, коли почало формуватися монашество. Інша справа, що апокриф набув з часом суголосності з цим новим християнським аскетичним ідеалом.

гілку. Священик узяв у них ці гілки й відніс їх до святині, де молився над ними. А коли повертав їх по черзі вдівцям, не побачив жодного знаку. Тільки коли узяв останню і подав її Йосифові, то з неї вилетіла голубка й сіла на голові Йосифа: був то видимий знак, що це саме він має взяти до себе Марію. Ця нарація дуже нагадує історію про Всесвітній потоп, в якій голуб символізує припинення гніву Божого, але не враховує, що голубка не могла залишитися непоміченою в досить прозорому пальмовому листі й тим більше – тривалий час перебувати в ньому, коли його зрізали, пакували й, нарешті, роздавали претендентам на роль опікуна Марії.

Автор апокрифу, втім, намагається дещо ускладнити цю колізію психологічно. Йосиф сильно злякався: він вже мав дорослих дітей і став би посміховищем для всього народу. Але священник суворо його застеріг, нагадавши про події з історії Ізраїлю: історії тих, хто виступав проти Божої волі. Отож Йосиф таки прийняв Марію під свою опіку. Проте ситуація лише породжує нові питання. Про вік Йосифа нічого конкретно не говориться, але він недвозначно трактується як старий, похилого віку, чоловік. Саме під впливом Протоевангелія Якова на іконах його часто зображують із сивою бородою, і можна припустити, що дівоцтву Марії з цього боку ніщо не могло загрожувати⁴.

Але якщо ми небезпідставно припустимо, що всі міркування щодо старості Йосифа – пусті вигадки, і що, судячи з канонічного Євангелія, Йосиф хотів одружитися зі звичайної природної причини, то важко повірити в співіснування під одним дахом пов'язаних узами шлюбу молодого чоловіка і юну жінку, сповнених життєвих сил, які, живучи в шлюбі, вирішили зберігати невинність протягом усього свого життя, а самий шлюб став суто духовним союзом, навіть враховуючи народження незвичайної Дитини. У цьому контексті варто навести

⁴ Біблійні канонічні тексти не вказують, скільки років було Марії та Йосипу на момент одруження чи на день народження Ісуса Христа. Розуміння в апокрифах Йосифа як літнього чоловіка й вдівця, а Богородиці як молодої жінки, поступово змінилося. З кінця XVI століття теологія почала стверджувати, що тесля був відносно молодим чоловіком, приблизно 30 років у день його одруження, а Марії загалом мало виповнитися лише 14 років. На підтримку цієї тези наводився такий аргумент: якби євангельський Йосиф був старим, він не зміг би подорожувати до Віфлеєму й навіть Єгипту та піклуватися про вагітну Марію чи Марію з Дитиною; скоріше він сам був би для неї додатковим тягарем.

ще одне історичне свідчення: у своєму знаменитому творі «Церковна історія» Євсевій Кесарійський описує, що в його часи існували дві версії народження Ісуса: як звичайного сина Марії й Йосифа (цього дотримувалися, наприклад, єбїоніти) або ж як дитя Марії й Святого Духа (Eusebius 2007: 220-222). Утім, тут варто пригадати одну фразу з канонічного Євангелія: «І не знав її, поки й породила Сина свого первенця, і дав Йому имя Ісус» (Мт. 1:25); до цієї фрази ми ще повернемося.

Поступово новий, спіритуалістичний підхід до цінностей життя явно бере гору над усім «природним». Через більш як століття св. Григорій Ніський (†394) акцентував непорочність Діви Марії та Різдво Господа в інтонаціях духовного гімну: «Оскільки та, котра через гріх впровадила в природу смерть, була засуджена народжувати в болях і муках, безсумнівно слушною було річчю, аби Мати Життя у радості зачала й привела на світ (сина)». Деякі апокрифи пішли ще далі в запереченні будь-яких «природних» вмотивувань. Апокрифічне «Вознесіння Ісаї» описує народження Ісуса так, якби воно було лише удаванним: «Коли вони були одні, Марія поглянула своїми очима й побачила мале дитя, і злякалася. Потім, коли зникла, Її лоно стало таким, яким було раніше, перш ніж зачала» (Цит за: Hurtado 2005: 588). Згідно з цим текстом, Ісус народився всього через два місяці вагітності надприродним чином, не тільки без болю, але й поза умовами традиційного народження.

Це нівелювання плоті й усього з нею пов'язаного нарастає на тлі формування монашества й поширення чернечого ідеалу, який не міг виникнути в старозавітному середовищі (за винятком невеликих груп назорейів та есеїв).

1.3. Науково-археологічні дані про родину Христа

Треба найперше підвести певний підсумок зусиллям вчених сучасності розкрити нові обрії христології та біблійної археології. Тут, можна сказати, підсумки наукової думки значною мірою узагальнено у Й. Клауснера,

юдейського вченого XX ст. зі світовим ім'ям, який визнавав, що Єшуа (Єшу) з Назарету таки існував, але насправді нібито лише займався чаклунством та спокушав Ізраїль, висміюючи мудрих; він мав нібито лише п'ять учнів; наприкінці його повісили напередодні Пасхи (яка припала на суботу); але його учні таки лікували хвороби його іменем (Клауснер 1925: 44). У подібній інтерпретації Ісус постає маргіналом і самітником, якого начебто викреслює з юдейської спільноти саме життя, хоча тоді незрозуміло, що ж давало його учням силу чудотворити. І треба визнати, що це не просто «юдейська транскрипція» ситуації, а сумарний підсумок скептично-секулярного ставлення до істин релігії взагалі.

Натомість видатний біблеїст сучасності, о. проф. М. Врубель, випускник престижної Єрусалимської Біблійної школи і професор Люблінського католицького університету імені Івана Павла II, досліджуючи арамейські та гебрайські тексти, написав книгу «Ісус і Його визнавці у Талмуді» (Wróbel 2013), за яку йому дякували й ізраїльські вчені, бо ця розвідка, написана переконаним християнином, тим не менш абсолютно позбавлена ідеологічної упередженості й побудована виключно на об'єктивних джерелах. Книга М. Врубеля являє собою порівняльний аналіз текстів Євангелій і Талмуду і красномовно та доказово свідчить про реальні стосунки рабинів та християнства у перші століття нашої ери. М. Врубель стверджує, що у Талмуді дійсно містяться численні згадки про Ісуса і Його послідовників, й автор переконливо показує, що рабинська трактовка християнства має відверно негативістський характер і відбиває атмосферу переслідування перших християн, які, втім, були невід'ємною часткою юдейської спільноти. Ці дві розвідки діаметрально протилежні за своїм спрямуванням, але в сумі своїй дають доволі об'єктивну і репрезентативну картину.

Питання про Ісуса, його учнів (серед яких було чимало родичів Вчителя), про Його родину як органічну частину юдейського суспільства має бути дуже методологічно вагомим для нас. Своєю чергою, це посприяло тому, що проблеми сучасної сім'ї та релігійної традиції виховання досліджують в різних аспектах

нинішні зарубіжні й українські вчені (Бастікс 2007, Гільдебранд 2003, Павленко 2002, Липка 2012 та ін.). І це не окремі ініціативи, а справжній науковий мейнстрім (назвемо для прикладу Інститут наук про родину Католицького університету у Любліні (Польща), Інститут родини та подружнього життя при Українському Католицькому Університеті (Львів) тощо). І тут завжди акцентується осмислення інституту подружжя як Божого дару. М. Вілку слушно вказує: «Шлюб як початок родини базується не лише на внутрішній потребі життя у соціумі, але також на комунікації між Богом і людством, яке Він любить. З цієї причини Церква дає пріоритет родині перед іншими формами людських спільнот» (Vilciu 2018: 11).

До джерельної бази нашого дослідження органічно долучаються археологічні свідчення. Зрозуміло, що їх небагато й не всі вони можуть бути визнані надійними. Тим не менш, такі свідчення існують і додають більшої вагомості біблійній оповіді про родину Ісуса Христа. Так, 2003 року в журналі «Biblical Archaeology Review» («Біблійний археологічний огляд») (Biblical Archaeology) було опубліковано світлину й статтю про відносно нещодавно знайдений в Ізраїлі вапняковий оссуарій (погребальну скриньку). Такі саркофаги широко використовувалися євреями, але протягом дуже нетривалого періоду – з I-го століття до н. е. по 70-й рік н. е. Та відмінність цього екземпляру полягала в тому, що на його стінці було викарбувано арамейський напис: «Яків, син Йосипа, брат Єшуа (Ісуса)». А. Лемер, видатний фахівець із давніх написів та автор цієї публікації, недвозначно стверджує, що перед нами «найдавніше небіблійне археологічне свідчення існування Христа» (Lemaire 2003: 50). Недактор журналу Г. Шенкс був цілком згодний з тим, що оссуарій «є відчутним, видимим предметом, пов'язаним з найбільшою особистістю, яка коли-небудь жила на землі». Усе це, здавалося б, ставило крапку в питанні про історичне існування Ісуса та про членів його родини. Адже в євангелістів, які розповідають про проповідь Христа в Його рідному Назареті, майже буквально повторено розмови в натовпі: «Хіба він не син тесляра? Хіба не звать його мати Марією, а братів його Яковом, Йосипом, Симоном та Юдою? І сестри його – чи не всі вони

з нами?» (Мт. 13:54-56; Лк. 4:22; Ін. 6:42). Додатково начебто ще й підтверджується, що Яків був єдиноутробним братом Ісуса, що сильно змінювало картину, здавна прийняту в ортодоксальних церквах. Яків, «брат Господній», він же Яків Молодший або Яків Праведний – один із апостолів Ісуса Христа від сімдесяти. Як свідчать Євсевій Кесарійський та Йосиф Флавій, Яків був першим єпископом Єрусалима й прийняв мученицьку смерть – був скинутий юдеями з крила Єрусалимського храму і побитий камінням близько 62 р. Проте скептики заперечували, кажучи, що усі три імені, викарбувані на оссуарії, тоді зустрічалися дуже часто, отож цілком можливо, що колись, в часи Христа, існувала зовсім інша сім'я, членів якої з волі випадку звали так само, як і персонажів євангельської нарації: Яків, Йосип і Ісус, А. Лемер в принципі не відкидав такий варіант, зауваживши: «У період до 70 року н. е. серед двох поколінь жителів Єрусалиму могло налічуватися <...> близько 20 осіб, яких звали Яковом і які були синами Йосипа та братами Ісуса» (Lemaire 2003: 55). Проте, на його думку, існує 90 % ймовірність того, що Яків, згаданий тут, є таки єдиноутробним братом Ісуса Христа. До того ж в подібних ситуаціях зазвичай згадували ім'я батька померлого, але не брата, і це дає підстави думати, що лише ушавленість Ісуса могла стати причиною згадки про нього на стінці осуарію. Утім Ізраїльським управлінням у справах давнини саркофаг з кістками цього Якова був визнаний за підробку, оскільки в начертанні літер начебто проступали сліди імітації, та й такий тип вапняку в Ізраїлі трапляється рідко. До того ж власник урни, ізраїльський колекціонер старожитностей, засвідчив, що купив її у якогось торговця 15 років тому, але імені його не зміг пригадати. Може видатися, що позиція скептиків тут продиктована усе ж таки певною упередженістю, але й їхні докази не виглядають цілковито переконливими.

Є елементи сумнівності в історії вшанування останків іншого Якова – Зеведеєва, старшого брата Івана Богослова, отож – також родича Ісуса Христа. Йдеться про галісійське місто Сантьяго-де-Компостела, де у IX столітті було виявлено останки святого. Церковний переказ свідчить, що після Воскресіння Христового Яків Зеведеєв вирушив на Іберійський півострів, щоб проповідувати

там християнство. Через деякий час він повернувся до Єрусалиму, де прийняв мученицьку смерть: цар Агрипа I наказав відрубати йому голову. Учні Якова Атанасій та Теодор нібито склали останки на ковчег і невідомо з якою метою відправили його до Середземного моря. За *кілька днів* пліт прибило до берегів Галісії. Місцевий монах Пелайо, вирушивши слідом за падаючою зіркою, знайшов цей ковчег з мощами св. Якова, який, виходить, був спущений на воду, коли ніякого монашества ще не існувало, плавав у морі не *кілька днів*, а 7 століть. Астурійський цар Альфонс II Цнотливий (896-899) дізнався про цю надзвичайну історію, але хронологічні розбіжності не викликали у нього подиву чи нерозуміння. Він наказав спорудити на цьому місці каплицю і встановити в ній саркофаг з мощами мученика (Pazos 2016: 92). Місто і храм отримали назву Сантьяго-де-Компостела, що означає «Зоряна поляна св. Якова». Згодом каплицю переобладнали на церкву. Поселення навколо храму розросталося: організовувалися монастирі та будувалися нові будинки, поступово формуючи великий паломницький центр.

Зате не викликає жодних сумнівів відкриття італійського археолога П. Б. Багатті, котрий дослідив поховання середини I-го століття н. е. у Назареті: «Згідно з деякими даними, у рідному містечку Христа мешкало трохи більше, ніж 25 родів, котрі, як оповідають євангелісти, не могли визнати Ісуса пророком, оскільки знали Його з дитинства. Однак <...> досліджені Багатті могильники, що знаходяться неподалік від сучасної церкви Благовіщення Господнього, мають надгробні написи давньоєврейською мовою, і вони свідчать про вияв віри в Ісуса як Месію. На стінах печери зображені різні символи, між ними – символ хреста. «Символи ці аналогічні тим, котрі ми знаходимо у катакомбах Єрусалима і котрі, як відомо, належали християнській спільноті <...>. Це означає, що після смерті і Воскресіння Господа Ісуса в Його рідному містечку існувала і розвивалась християнська спільнота. Біблія нічого не говорить про Церкву у цій місцевості <...> та Археологія доводить, що благодать віри отримали і сусіди, і далекі родичі, а не лише найближче оточення Ісуса» (Руцький 2008).

Отже, усе вищезазначене дає можливість стверджувати, що ми маємо безперечні археологічні та історичні докази існування Ісуса Христа як Сина Божого, що прожив земне життя (попри велику кількість фальсифікацій або хибних інтерпретацій).

ВИСНОВКИ 1

Потрактування Христа та Його родини в Талмуді та в юдейській історичній прозі епохи свідчить про ще неостиглий конфлікт юдейського суспільства I ст. н. е. з Христом та його учнями, хоча саме завдяки Талмуду ми можемо детально дізнатись про важливі деталі народження Ісуса та пов'язані з ним обставини. Зокрема з Талмуду ми дізнаємося, що пасхальний весняний місьць нісан вважався сакральним. Тут розповідається також, як мудреці Сіндріону Гамаліель і Єгошуа сперечаються про дивну зірку, яка з'являється лише раз на сімдесят років. Водночас Талмуд поклав початок фальсифікації образу Ісуса і Його послідовників. Ісуса тут змальовано як трюкача й байстрюка. Певні моменти Євангелій, втім, підтверджуються у Йосифа Флавія (суд над братом Господнім Яковом). Симптоматично, що світські вчені нерідко дотримуються талмудичного погляду на Ісуса як на маргінала й самотника (Й. Клауснер), тоді як християнські дослідження акцентують, навпаки, великий суспільний резонанс християнської проповіді (М. Врубель).

Новозавітні апокрифи про Христа та Його родину часто містять низку вигаданих і ніде більше не згадуваних деталей. Дитинство Христа у т. зв. «Євангелії дитинства від Томи» змальовано як зловісне й відлякуюче, юного Спасителя тут наділено рисами злоби й мстивості. А «Протоєвангеліє Якова» і «Книга про Різдво Блаженнішої Марії та дитинство Спасителя» виглядають як штучне й далеке від реальності фантазування. Зокрема звертає на себе увагу намагання приписати Марії якусь штучну і насильницьку цнотливість, в чому проглядає вплив язичницького культу весталок і незрозуміння традиційного юдейського ставлення до плідності як до святині. З часом це почало сприйматися як щось нормальне, оскільки на реалії юдейської культури рубежу двох ер почав накладатися новий спірітуально-аскетичний ідеал ранньої Церкви. Ця відраза до плоті формується у перспективі виникнення монашества, але чернечий ідеал не міг виникнути в старозавітному середовищі, якщо не зважати на нечисленні групи назореїв та есеїв.

Дослідження питання про історичність Ісуса Христа, склад Його учнів та Його родини здавна були найважливішим моментом біблеїстики. Вчення самого Христа про ідеальну, нерозлучну сім'ю було виконанням Мойсейового Закону, і приклад такої сім'ї християни вбачають у родині самого Ісуса, Святій Родині. Про це сказано в Святому Писанні (євангелісти, ап. Павло) та в Святому переданні (Отці Церкви). Але в світовій біблеїстиці чітко диференціюються дві позиції: визначений ще талмудичним, а потім секуляризаційним підходом погляд на перших християн як на маргінальну, асоціальну групу, в якій руйнувалися традиційні сімейні цінності, і – з другого боку – церковне потрактування сім'ї як неподільної, відданої єдності.

Органічно долучаються до джерельної бази нашого дослідження й археологічні дані про родину Христа. Їх небагато й не всі вони можуть бути визнані надійними. Так, знайдений 2002 р. в Єрусалимі оссуарій (погребальний саркофаг) з написом «Яків, син Йосипа, брат Єшуа (Ісуса)» в принципі вважається місцем упокоєння Якова, брата господня, хоча скептики вказують, що ці імена були в часи Христа поширені, і лишається можливість, що це інший Яков.

Викликає сумнів й історія вшанування останків Якова Зеведеєва, старшого брата Івана Богослова. Це католицька святиня в іспанському місті Сантьяго-де-Компостела, де у IX столітті було виявлено останки святого, які між тим, за церковним переданням, начебто були пущені в ковчезі в середземноморські води одразу ж після страти Якова Зеведеєва в Єрусалимі у 1-му столітті й знайдені іспанським монахом через кілька днів.

Проте дуже важливе відкриття італійським археологом П. Б. Багатті християнських поховань середини I-го століття н. е. в Назареті, де, очевидно, проповідь Христа знайшла-таки свою аудиторію; зокрема тут вже є навіть символ хреста.

СВЯТА РОДИНА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ТРІЙЦІ НЕБЕСНОЇ

2.1. Христос як іпостась Бога-Сина та Боголюдина

У Святій Церкві ми живемо у Царстві Пресвятої Трійці. І у Пресвятій Трійці – наше життя. Тому не дивно, що найвища радість, відчуття та свідомість повноти життя виражаються хвалою Пресвятої Трійці. Якщо ж ми не завжди радіємо, підносячи цю хвалу, то тому, що ми далекі від повноти досконалого життя і недостатньо усвідомлюємо, що джерелом є Пресвята Трійця: «Достойно і праведно є поклонятися Отцю і Сину і Святому Духу, Трійці єдиносущій та нероздільній».

Єдиному Богу поклоняються багато хто, зокрема юдеї та магометани, а Богу-Пресвятій Трійці – лише християни, і в цьому їхня велика перевага. Таємницю, що Бог, хоч і один, але Троїчний в Особах, відкрив нам Ісус Христос. Він відкрив нам і те, що Бог є любов (1 Ів. 4,8). Одна велика таємниця допомагає нам наблизитись до іншої: Бог є любов, тому що Він Трійковий в Особах; і Бог Троїчний в Особах, тому що Він є любов.

Навіть людська недосконала любов поєднує людей між собою як би в одну істоту, наприклад, подружжя, сім'ю, друзів. Щодо людей – це більше слова, аніж дійсність. Але любов Божественна безмірна і тому Особа Пресвятої Трійці, за всемогутністю Їхньої взаємної любові, суть, дійсно, один Бог, що має одну сутність і живе одним життям.

Божественна благодать відкриває шлях до об'єднання людей та зростання любові між ними, за образом Ликів Пресвятої Трійці. Догмат Пресвятої Трійці – догмат про вічно здійснене і здійснене торжество любові – дає нам тверду підставу вірити, що, прагнучи єдності всіх на землі, ми, християни, прагнемо того, що від віку існує і що є самим принципом справжнього життя. І найкращий доказ тому – Свята Родина, в якій Бог і Людина, Небесне і Земне зійшлися в нерозривному поєднанні.

Пресвяту Трійцю можна назвати найдосконалішою єдністю в любові, або союзом любові, тому що досконалі люблячі і досконала їхня любов.

Модель Трійці може бути розглянута як паралель до моделі сім'ї. Справа в тому, що наша звична формула «Отець, Син і Дух», так само, як і латинська формула «Pater et Filius et Spīritus Sanctus», не зовсім точно передає граматичну особливість оригіналу. Все почалося з того, що в гебрійській і арамейській мовах Дух – жіночого роду (подібно до українського *Душа* – רִחוּם (Róah), і в апокрифічному «Євангелії від Євреїв» збереглася пам'ять про це і Ісус каже про себе: *Мати моя – Дух Святий*. Отож, в семітських мовах Дух – жіночого роду. Утім, вже у Візантії цим знехтували: у грецькому варіанті ця формула звучить «Πατέρας, Υἱός καὶ Πνεῦμα», де Πνεῦμα – середнього роду; латиняни пішли ще далі: у формулі «Pater et Filius et Spīritus Sanctus» Spīritus вже чоловічого роду, як і в нас (Дух). З огляду на вищезазначене стає зрозумілим. Чому деякі англіканські теологи наших днів, апелюючи до семітського варіанту, навіть почали твердити, що християнський Бог має жіночу природу. Вони тим само відходять від основного постулата Біблії: Бог є дух, на якого не поширюються людські виміри. Тим не менш, чоловік і жінка були створені як образ і подоба Божа, хоча існування різних статей серед людства не означає, що Бог має чоловічі або жіночі риси. Створення за образом Божим не означає, що останній має фізичні властивості на зразок статі. Отож залишаємо ці домисли без уваги, тим більше, що, за свідченням євангеліста, Христос каже: в Євангелії від Івана 10:30: «Я і Отець – Ми одне!» (Ів. 10:30). Й Ісус Христос прийшов у наш світ у людській подобі й постав перед людством у вигляді чоловіка. Твердження про жіночу природу Бога не відповідає Писанню, там такої тези не існує. Але водночас модель «Батько – Душа – Син» більш точно відповідає ідеї, що Трійця – це Сім'я. Йдеться, звичайно, не про те, що ці Божественні Первені мають біологію земних істот, як це спостерігається в язичницьких міфах та у мормонів, йдеться про Духовний Прообраз всього сущого, інваріантну Супермодель Буття в його безперевному розвитку і множенні. Мабуть, не лише людина, а й Всесвіт

в цілому являє собою Образ Божий, його приховану, потенційну динаміку, здатність множитися й розвиватися. Для нас же, людей, саме в Святій Родині явлено єдність Божественного і Людського.

Ми славимо Пресвяту Трійцю: Отця і Сина і Святого Духа, тому що метою створення і життя людини є уподібнення Богові в любові або *обожнення*. Таке життєве значення для нас догмату про потрійність Бога. Саме цю повноту любові і являє собою Свята Родина. Батьківський дім для кожної людини – це початок її життєвого шляху. Тут вона вчиться робити перші кроки, говорити, думати, відчувати. Тут дитячий дух отримує перші враження, перші переживання, вчиться відрізнити правду від брехні, відчувати любов чи ненависть, вибирає й пізнає все те, чим він пронизаний, чим живе і дихає батьківський дім. Кажуть, що діти – це дзеркало наших недоліків, хоч батьки хочуть, щоб воно «вибирало» лише добрий приклад із сімейного життя, дитина вибирає все – адже на початку свого життєвого шляху людина живе батьками.

На самому початку Біблії, в першому розділі книги Буття, сказано: «І сотворив Бог людину на Свій образ, на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою створив їх» (Бт. 1: 27). З цього біблійного свідчення ми бачимо, що різниця «чоловіче – жіноче» є відображенням самого Божественного образу. Якщо скористатися словами болгарського митрополита Калліста (Вара), одного з найвідоміших сучасних православних богословів, то треба зважити на наступне: «Образ Божий не був даний окремо чоловікові або окремо жінці, але їм обом разом. Цей образ знаходить своє виконання, (реалізацію) в їхніх стосунках, у цій взаємності, яка їх об'єднує»; митр. Калліст твердить: «Бог і далі від нас, і ближче до нас, ніж будь-що інше. І хоч як це парадоксально, виявляється, що ці два полюси не виключають один одного, навпаки, чим більше нас притягує один полюс, тим, водночас, чіткіше ми усвідомлюємо інший» (Уер). Християнський Бог Єдиний і Триєдиний – Він св. Трійця, на відміну від божеств інших монотеїстичних релігій, які живуть окремо, укладені у своїй божественності. Таким чином, людина була створена відповідно до початкового наміру Творіння не бути самотньою – розділити своє життя в спілкуванні та

пошуку своєї повноти. Тому трохи далі в книзі Буття наголошується: «Тому покине чоловік свого батька й матір свою, і пристане до своєї жінки; і стануть вони одним тілом» (Бт. 2:25). Людина піде з родини батьків, щоб створити власну сім'ю. У цій новій сім'ї чоловік і жінка стануть єдиним цілим у Господі, а якщо висловитися теологічно точно – знайдуть свою повноту і стануть собою, тому що жінка стає собою через чоловіка і навпаки. Св. Іоанн Златоуст каже: «хто не з'єднаний узами шлюбу, сам по собі не є цілим, а лише половиною». Нерозривність такого зв'язку підкреслюється тим, що Христос прямо трактував дозвіл Мойсеєм подружнього розлучення як поступку «жорстокосердю» найдавнішого ізраїльського суспільства і твердив: «Сказано теж: Хто відпускає свою жінку, хай дасть їй лист розвідний. А я кажу вам: Хто відпускає свою жінку, – хіба у випадку розпусти, – той робить з неї перелюбку; і хто взяв би розведену, чинить перелюб» (Мт. 5: 31-32). Тому св. ап. Павло, говорячи про шлюб як про благословенний союз між чоловіком і жінкою, твердить про таку велику таємницю, яку можна порівняти лише з єдністю між Христом і Церквою: «Ця таємниця велика; а я говорю від Христа і від Церкви» (Еф. 5: 32). Іоанн Златоуст і святий Єфрем Сирин прямо вказують, що шлюб Адама і Єви є прообразом відносин між Христом і Церквою.

Саме шлюб є унаочненням того, як людина може уподібнитися Святій Трійці, об'єднавшись з іншою людиною. Любов, яка є самим Богом, як відкриває нам св. Іоанн Богослов (1 Ін. 4, 16), є над усім і все об'єднує в Собі. Святий Іоанн Златоуст пише про те, що саме любов трансформує сутність речей: «Тільки любов робить дві істоти одним...», поєднуючи нероздільно любов і шлюб – «Шлюб є таїнство любові».

Ми сповідуємо також, що три Особи Божі єдиносущні, тобто кожна Божественна Особа має у повноті ту саму сутність і кожна Особа передає двом іншим Свою сутність, висловлюючи цим повноту Своєї любові. У Новому Завіті містяться чисельні непрямі свідчення про єдність св. Трійці. Вкажемо на апостольське послання до Євреїв (1:3), де про Христа сказано «образ іпостасі Його». Тому існує теологічний термін «іпостасне з'єднання» (від грец. ὑπόστασις

— основа, іпостась); вільно можна перекласти це як «союз натур» (Див. детально: Grillmeier 1975: 245-249). Це означає, що Ісус Христос є одночасно Богом і людиною, досконало Божественним і досконало людським, виявляючи дві повні та одночасно різні природи. Це положення було затверджено Халкедонським Собором (451 р.) у вигляді догмату, що Христос, будучи однією особою, має дві природи: божественну і людську (діофізитство). Людська природа Ісуса була зачата в лоні Божества, у момент Хресної смерті відокремила від тіла, але Син Божий продовжував бути з'єднаним і тілом, і душею зі своєю людською природою. Один з апологетів Древньої Церкви Ориген запровадив такж термін Боголюдина, який, попри визнання вчення Оригена за єретичне, залишився в нашому словнику.

І, нарешті, "Слово" (λόγος; Ів. 1:1) — це не філософська абстракція, а конкретна божественна Особа. Ісус — Господь творіння. Вираз "первородний усього творіння" говорить про передіснування Христа, який є не творіння, а вічний Творець (Ів. 1:10). Бог створив світ через Христа і відкупив світ через Христа (Євр. 1:2-4). Бог став видимим у Христі; божество зодягнулося в людську подобу (Мт. 17:2).

Католицька Церква активізує цей погляд, твердячи, що Христос походить від Отця по божеству, а від Марії — по людству, причому Марія є Матір'ю Божою не тому, що Ісус Христос прийняв від Неї свою божественну природу, а тому, що від Неї він отримав своє священне тіло, наділене розумною душею (Еммеріх 2017: 85). Додамо, що за католицьким поглядом, Пресвята Родина також вважається іконою Пресвятої Трійці, оскільки наближає її через вимір міжособистісних стосунків, заснованих на любові, вірності Богові та взаємній єдності. Іван Павло II у своєму апостольському листі «*Mulieris Dignitatem*» зазначив: «Бути особою, створеною на образ і подобу Божу, також означає бути у стосунках з іншим «я». Це готує остаточне самооб'явлення Триєдиного Бога: єдність, що живе в сопричасті Отця, Сина і Святого Духа» (Jan Paweł II 2000). Протестанти (наприклад, лютерани) також визнають, що ці дві природи Христа

не заперечують одна одну: Бог-Син є атрибутом людської природи Ісуса та навпаки.

2.2. Родовід Ісуса Христа за Св. Письмом

Сучасний релігієзнавець П. Павленко, котрий вже не один рік займається проблемою вичення постаті Ісуса Христа як історичної особистості, констатує «майже повну відсутність конкретних історичних свідчень про раннє християнство і про його фундатора» (Павленко 2002: 146). З цієї причини особливої ваги набувають свідоцтва Писання, до якого ми насамперед і звертаємося.

Відповідно до старозавітних пророцтв, Месія має бути нащадком біблійних патріархів Авраама, Ісака та Якова, також походити з Юдиного коліна (Бт. 49:10) і бути «коренем Єссея» і нащадком Давида (3 Цар. 2:4). Згідно з текстами Нового Завіту, родовід Ісуса повністю відповідає цим вимогам.

Відомості про родовід Ісуса Христа містяться в Євангеліях від Матвія (1:1-17) та Луки (3:23-38). Це списки Його предків по лінії батька; Матвій починає родовід Господа з Авраама, Лука – з Адама; в обох списках фігурує цар Давид. В обох є ім'я Йосипа, офіційного батька Ісуса.

Від Авраама до Давида списки ідентичні, але далі починається розбіжність, причини якої різні. Імена в Ізраїлю обчислювалися або за природою або за законом. За природою, коли справді було спадкоємство сім'ї (від батька до дітей); а згідно із законом, коли в ім'я брата, що помер бездітним, інший (брат) народжував (від дружини його) дітей. Ці протиріччя також пояснюються помилками переписувачів. Крім того, є версія, що було два різних Салафії і два різних Зоровавеля. Ці два родоводи не співпадають ще й тому, що у проміжках між Давидом та Йосипом майже немає спільних імен, крім Зоровавеля. Зокрема, на це протиріччя вказував імператор Юліан. Вчителі Церкви, такі як Єронім Стридонський, пояснюють протиріччя Левіратом. Згідно з цією версією, Яків, батько Йосипа за родоводом Матвія, та Ілій, батько Йосипа за родоводом Луки, народилися від однієї матері (за переказами, її звали Естою), але різних батьків.

Ілій помер бездітним, і Яків відновив йому насіння, взявши за себе його вдову. А в Євангелії від Луки дано ще й родовід Діви Марії, що ускладнює картину.

1

Родовід Ісуса Христа, сина Давида, сина Авраама

«Авраам був батьком Ісаака, Ісаак – Якова, Яків – Юди і братів його. Юда був батьком Фареса та Зари від Тамари. Фарес був батьком Есрома, Есром – Арама, Арам – Амінадава, Амінадав – Наасона, Наасон – Салмона, Салмон – Вооза від Рахави, Вооз – Йоведа від Рути, Йовед – Єссея, Єссей був батьком царя Давида, Давид – Соломона від жінки Урії. Соломон же був батьком Ровоама, Ровоам – Авії, Авія – Асафа, Асаф – Йосафата, Йосафат – Йорама, Йорам – Озії, Озія – Йоатама, Йоатам – Ахаза, Ахаз – Єзекії, Єзекія – Манасії, Манасія – Амоса, Амос – Йосії, Йосія – Єхонії і братів його за вавилонського переселення. А після вавилонського переселення в Єхонії народився Салатіїл, у Салатіїла – Зоровавел, у Зоровавела – Авіюд, в Авіюда – Еліяким, в Еліякіма – Азор, в Азора – Садок, у Садока – Ахим, в Ахима – Еліюд, в Еліюда – Єлеазар, в Єлеазара – Маттан, у Маттана – Яків, у Якова – Йосиф, чоловік Марії, з якої народився Ісус, що зветься Христос. Поколінь же всіх було: від Авраама до Давида чотирнадцять, від Давида до вавилонського переселення чотирнадцять і від вавилонського переселення до Христа – поколінь чотирнадцять» (Мт.1-17).

2

«Ісус, починаючи Своє служіння, був років тридцяти, і був, як думали, Син Йосипів, Ілієв, Матфатів, Левіїн, Мелхієв, Іаннаєв, Йосипів, Маттафієв, Амосів, Наумів, Калимів, Наггеєв, Маафуєв, Маттафієв, Семеїв, Іоаннанів, Рисаєїв, Зоровавелів, Салафіїлів, Нїріїв, Мелхіїв, Аддіїв, Косамів, Елмодамів, Ірів, Йосиїв, Елієзерів, Іорімів, Матфатів, Левіїн, Симеонів, Юдин, Йосипів, Іонанів, Еліакимів, Мелеаїв, Єссеїв, Овідів, Воозів, Салмонів, Наассонів, Амінадавів, Арамів, Есромів, Фаресів, Юдин, Яковлів, Ісааків, Авраамів, Фаррін, Нахорів, Серухів, Рагавів, Фалеків, Єверів, Салін, Каїнанів, Арфаксів, Мафусалів, Енохів, Яредів, Малелеїлів, Каїнанів, Еносів, Сифів, Адамів, Божий» (Лк. 3:23-38).

З обох родоводів Ісуса Христа родоводом Йосипа прийнято вважати список, що приводиться у Євангелії від Матвія (Мт. 1:1-16), де сказано: «А всіх поколінь від Авраама аж до Давида чотирнадцять поколінь, і від Давида аж до вавилонського переселення чотирнадцять поколінь, і від вавилонського переселення до Христа поколінь чотирнадцять» (Мт. 1:17). Число чотирнадцять – це подвоєне сім, а число сім тоді вважалася священним числом. Але в найдавніших кодексах Євангелія від Матвія – у Синайському, Ватиканському та інших – у родоводі відсутнє ім'я Йоакима, і залишається всього 41 ім'я (включаючи Авраама та Ісуса), а $14 \times 3 = 42$. У Євангелії від Луки приведено 56 чи 57 імен, тобто $14 \times 4 = 56$ для списку від Авраама до Йосипа чи 57 від Авраама до Ісуса.

Крім того, варто звернути увагу на наступне. Каїнан, син Арфаксада, відсутній у гебрійському тексті Біблії, проте присутній у Септуагінті. У родоводах від Матвія та у Луки, а також у Старому Завіті, присутні Салафіїл та його син – Зоровавель. Згідно зі Старим Завітом та Євангелієм від Матвія, батьком Салафіїля був Єхонія. Згідно з Євангелією від Луки, батьком Салафіїля був Нирія. У Старому Завіті докладно перераховані діти Зоровавеля: Мешуллам, Хананія, Шеломіф (донька), Хашува, Огел, Берехія, Хасадія, Іушав-Хесед. У цьому списку немає синів, що згадуються в Новому Завіті (у Матвія це Авіуд, а Лука – Рисая).

Як би там ни було, але Д. Ріцціотті слушно зауважує, що Ісус Христос народився у самій звичайній родині, абсолютно незначній і невідомій світові, але став «найбільшим парадоксом історії» (Ріцціотті 1979), а його родина стала моделлю ідеальної родини.

2.3. Земні батьки Спасителя – Діва Марія та Йосиф як християнське втілення архетипів Чоловіка та Жінки

Поняття архетипу народжується в античності. Архетип ідентичний ідеї Платона та логосу Аристотеля. Поняття було адаптоване Отцями Церкви. Тут воно стало означати «прообраз». Корінь «архе» свідчить про первісність, первозданність цих буттєвих форм. Архетипи були, так би мовити, першими думками Бога-Творця, першими проектами творіння. Архетипи є начебто носіями типів-печаток, які передаються за родами та видами, і переходять на особини-індивідууми. У науку ХХ ст. це поняття заново введено К. Г. Юнгом, який надав йому іншого сенсу. У нього архетип – це базова схема уявлень, загальна для всіх людей, незалежно від їхньої етнічної приналежності, мови, культурних традицій і т.д., хоча в кожному народі ці загальнолюдські категорії наповнюються специфічним змістом. Також Юнгом конкретно уживаються терміни Аніма і Анімус (Жінка і Чоловік, *лат.*), але тут Аніма – прихована «жіноча» частина чоловічої психіки, і навпаки. Ми ж вживаємо ці терміни не в юнгіанському сенсі, а споконвічному теологічному – як ідеальні прообрази Чоловіка і Жінки, якими їх задумав Господь («чоловіком і жінкою створив їх»; Бт. 1:27).

У церковній культурі Марія Діва й Йосиф Обручник виступають у підсумку саме такою ідеальною парою, яка може служити взірцем для жінок і чоловіків. Св. Письмо наголошує на жертовності Діви Марії і св. Йосифа, на їхній готовності вчинити все, щоб виконати Божий задум, і ставить їх усім християнам за приклад, як треба бути готовим йти на виконання Божої волі, забуваючи про себе та свої «людські», особисті інтереси. П. Брант наголошує на ролі Ісуса та Марії у справі спасіння для всього людства, що з особливою силою актуалізує ці постаті для будь-якого часу: «якщо Христос – Новий Адам, тоді спасіння – це не тільки визволення грішників від пекельного вогню, але також припинення наслідків гріхопадіння», але «якщо Ісус Христос Новий Адам, то хто тоді Нова Єва?» (Брант 2022: 24). Новий Завіт зображує такою новою Євою безгрішну Марію.

Можна впевнено сказати, що шанування Пречистої Діви почалося ще за життя (Athans 2013: 99). Слова її найближчої родички св. Єлизавети висловлюють побожні почуття: «І звідки це мені, що прийшла Мати Господа мого до мене? Бо коли голос привітання Твого дійшов до слуху мого, здійнялося немовля радісно в утробі моїй» (Лк.1: 43-44). Мати великого Пророка і Хрестителя Івана не від себе, але, наповнившись Святим Духом, звертається до Неї тими самими словами, які присутні в наших молитвах: «Благословенна Ти між жінками» (1:42). У святому Євангелії сповіщається про майбутню славу Пресвятої Богородиці: «Відтепер ублагатимуть Мене всі роди» (1:48). Свідчення раннього (III ст. н. е.) шанування Діви Марії виявлено у римських катакомбах (Hesemann 2016: 71). Наші церковні служби, молебні, іконографія – це виконання цього євангельського пророцтва.

Через неї Господь явив великі благодіяння: втілювався і викупив нас від вічної смерті. Наші вдячні душі сповнені почуття любові і до Бога, і до Його Матері, яка Своїми найвищими чеснотами послужила справі нашого спасіння. Усі люди брати і сестри не тільки у Христі, але й через те, що маємо нашу спільну Матір.

Високе шанування Пресвятої Богородиці має основу в тому факті, що Вона є фізичною Матір'ю Бога, що реально втілювався (Pitre 2018: 102). Тому архангел Гавриїл, який з'явився до неї, щоб сповістити Її про цю велику подію, називає її «благодатною». Слово це у всій Біблії до жодної особи більше не застосовується.

Вона – єдина в Новому Завіті, Кого євангеліст називає Дівою, вживаючи це слово як певне звання: «У шостий місяць посланий був Ангел Гавриїл від Бога в місто Галілейське, званий Назарет, до Діви, зарученої чоловікові, ім'ям Йосип, з дому Давидового; а ім'я Діви: Марія» (Лк.1: 26-27). Звернімо увагу: з євангельського тексту ясно, що Діва Марія, хоч уже заручена, але хоче залишитись у цноті. На слова архангела Гавриїла: «Зачнеш у утробі, і народиш Сина» (1:31), Вона каже: «Як буде це, коли Я чоловіка не знаю?» (1:34). Вона – дружина Йосипа згідно із законом. Якби передбачала мати у цьому шлюбі дітей, то передвіщене архангелом народження Сина не викликало б подиву (Gold 2020:

55). Відповідь, дана Небесним посланцем, позбавила її від збентеження: «Дух Святий знайде на Тебе, і сила Всевишнього осінить Тебе; тому й народжуване Святе наречеться Сином Божим» (1:35).

У Новому Завіті Її шлюб визнається чесним і непорочним (Євр.13:4), але дівоцтво ставиться вище: «Він же сказав їм: не всі вміщують це слово, але кому дано, бо є скопці, які з утроби матері народилися так; і є скопці, що їх люди оскопили; і є скопці, які зробили себе скопцями для Царства Небесного» (Мт. 19: 11-12). Цей шлях – тернистий, і він не для всіх – адже сказано в Писанні: «Але якщо не можуть утриматися, нехай одружуються» (1 Кор.7:9). І далі: «Це ті, що не осквернилися з дружинами, бо вони невинні; це ті, що йдуть за Агнцем, куди б Він не пішов. Вони викуплені з людей, як первістка Богу і Агнця, і в устах їх немає лукавства; вони непорочні перед Божим престолом» (Об.14:4). Чимало учениць Христових пройшли в Царство Небесне завдяки дівству. Невже перша і найдосконаліша Християнка, прикрашена всіма можливими чеснотами, може бути нижчою від них? Усі богоосвячені святі отці (серед них і св. Іоанн Златоуст) говорять про Приснодівство Пресвятої Богородиці.

Ось деякі уривки з молінь до Богоматері, які підносяться в православних церквах: «Всіх скорботних радість, і ображених заступниці, і спраглих годувальниця, дивна розрада, захоплених притулок, хворих відвідування, немічних покров і заступниці, жезл старості, Мати Бога Вишнього Ти єси, Пречиста» (стихира Одигітрії). «Надія і заступництво і притулок християн», «в молитвах невсипущий Богородиця», «спасає світ безупинно Своєю молитвою», «день і ніч молиться про нас і скіпетра царства Її молитвами затверджуються».

Іменини Пречистої Діви Марії за православним календарем святкують 8, 12 січня, 8, 19, 25, 26 лютого, 31 березня, 14 квітня, 20 та 22 червня, 4 та 28 серпня, 11 листопада та 4 грудня.

8 грудня відзначає свято Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії Католицька Церква (УГКЦ – 22 грудня). Справа в тому, що 1854 року римський Пій IX спеціальною буллою, не скликавши й помісного церковного собору, проголосив новий католицький догмат про непорочне зачаття Богородиці, й

кожний католик зобов'язаний вірити в це нарівно з усіма іншими догматами Церкви. Але в православному церковному календарі такого свята немає. Вчення про непорочне зачаття Діви Марії Православна Церква не сповідує. Зате тут святкується «Зачаття праведною Анною Пресвятої Богородиці», але слово «непорочне» тут відсутнє.

Вшанування Йосифа Обручника

Євангеліє від Матвія починається з родоводу Ісуса Христа. Фактично це родовід Йосипа, «чоловіка Марії, від якої народився Ісус, званий Христос» (Мт. 1:16). Але в цілому про життя Йосифа, крім обставин народження Христа, відомо мало, хоча апокрифічна література і намагалася заповнити цю прогалину (Aquilina 2020: 32). Під його ім'ям відоме апокрифічне Євангеліє: «Історія Йосипа-тесляра». Деякі джерела повідомляють, що Йосип був одружений двічі (Meshler 2017: 57; Russel 2018: 68). Марія була другою дружиною і від першого шлюбу в нього залишилося шість дітей: чотири сини та дві доньки. Після смерті першої дружини Йосип уже в похилому віці побрався з Дівою Марією, матір'ю Ісуса. Згідно ж з євангельським оповіданням, Йосип по прямій лінії походив з роду Давида-царя, але перебував у бідності і, проживаючи в глухому містечку Назареті, займався теслярством. Відповідно до Євангелія від Матвія (Мт. 1:18-24), після їх заручення, перш ніж вони поєднувалися, Йосип дізнався, що Вона вагітна і бажав «таємно відпустити її». Після цього архангел Гавриїл явився уві сні Йосипові і заспокоїв його, сказавши: «Не бійся прийняти Марію, жінку твою, бо те, що народилося в ній, є від Духа Святого; народить же Сина, і даси Йому ім'я Ісус, бо Він спасе людей Своїх від гріхів їхніх». Після цього, як розповідає євангеліст, «Йосип прийняв дружину свою, і не знав її, як нарешті вона народила Сина свого первістка, і він назвав Йому ім'я: Ісус» (Мт. 1, 18:25). Вважається, що Йосиф Обручник помер у віці близько ста років, мабуть, невдовзі після відомого відвідування Єрусалиму з дванадцятирічним Ісусом, оскільки про нього після того вже не згадується.

На стародавніх канонічних православних іконах Різдва Христового поряд з Йосипом Обручником зображується якийсь старець, що сидить із заплющеними очима – він зображує спокусника, що уві сні вкладає Йосипу помисли підозри проти Пресвятої Діви, повнюючи його сумнівами щодо звістки про непорочне зачаття Христа в утробі Діви Марії (іноді лукавого зображують у вигляді біса).

День пам'яті Йосипа Обручника в православ'ї – наступний день після Різдва (26 грудня за григоріанським і новоюліанським календарями, за юліанським – 8 січня), а також у першу неділю після Різдва.

Католики відзначають два свята на честь святого Йосипа: 1) 19 березня – день Йосипа Обручника як глави та покровителя Святого сімейства; 2) 1 травня – день Йосипа Трудівника як покровителя всіх трудящих.

ВИСНОВКИ 2

Особи Пресвятої Трійці, в силу всемогутності Їхньої взаємної любові, є Єдиний і Неподільний Бог, що має одну сутність і живе одним життям. Божественна благодать, що випромінюється від Нього, відкриває шлях до об'єднання людей та зростання любові між ними як наслідування Ликів Пресвятої Трійці та обоження людини. Християни переконані, що ідеал, інваріант справжнього життя і найкращий доказ існування цього ідеалу – Свята Родина, в якій Бог і Людина, Небесне і Земне зійшлися в нерозривному поєднанні.

Єдиному Богу поклоняються також юдеї та магометани, а Богу-Пресвятій Трійці – лише християни. Пресвяту Трійцю можна назвати найдосконалішою єдністю в любові, або союзом любові. На самому початку Біблії, в першому розділі книги Буття, сказано, що Бог сотворив людину на Свій образ – «чоловіком і жінкою створив їх»; отождифференціація «чоловіче – жіноче» є проявленням Божественного образу. У православній літературі можна знайти тезу, що Трійця є прообразом сім'ї, але як правило, це не розгортається в системі доказів. Утім, наша звична формула «Отець, Син і Дух» не зовсім точно передає граматичну особливість оригіналу. Адже в гебрайській й арамейській мовах Дух – жіночого роду (типу нашого Душа – רִּיחַ (Ríach), і в апокрифічному «Євангелії від Євреїв» Ісус каже про себе: Мати моя – Дух Святий. Але вже у грецькому варіанті ця формула звучить «Πατέρας, Υἱός και Πνεύμα», де Πνεύμα – середнього роду; латиняни пішли ще далі: у формулі «Pater et Filius et Spīritus Sanctus» Spīritus вже чоловічого роду (як і у нас – Дух). Очевидно, що модель «Батько – Душа – Син» точніше відповідає ідеї, що Трійця – це Сім'я. Йдеться, звичайно, не про те, що ці Божественні Первені мають біологію земних істот, як це спостерігається в язичницьких міфах, йдеться про Духовний Прообраз всього сущого, інваріантну Супермодель Буття в його безперевному розвитку і множенні.

Отже, людина була створена відповідно до початкового наміру Творіння не бути самотньою – розділити своє життя в спілкуванні та пошуку своєї

повноти. Саме таку повноту любові і являє собою Свята Родина, яка приховано віддзеркалює темниче буття пресвятої Трійці. У цій Родині чоловік і жінка стають єдиним цілим у Господі, знаходять свою повноту і стають собою. Тільки любов робить дві істоти одним цілим, як нерозривні у віках образи Пречистої Діви, Йосифа Обручника і Божественного Немовляти.

Тим не менш саме це Божественне Немовля є центром ситуації, тому що Воно є не просто дитиною людською, а ще й Передвічно Народженим Словом, яким творився світ. Слово (Λόγος) – це не абстракція, а конкретна божественна Особа, Господь творіння. Бог створив світ через Христа і відкупив світ через Христа; Божество зодягнулося в людську подобу. Існує навіть теологічний термін «іпостасне з'єднання» (союз натур): Це означає, що Ісус Христос є одночасно Богом і людиною, досконало Божественним і досконало людським, виявляючи дві повні та одночасно різні природи. Ориген заповадив також термін Боголюдина, який залишився в нашому словнику.

Цей погляд спільний майже для всіх християнських церков, за винятком тих, які заперечують Троїчність Бога. Однак при цьому спостерігаються й певні вдмінності. Так, Католицька Церква твердить, що Христос походить від Отця по Божеству, а від Марії – по людству, причому Марія є Матір'ю Божою тому, що від Неї він отримав своє священне тіло, наділене розумною душею. За католицьким поглядом, Пресвята Родина також вважається іконою Пресвятої Трійці, оскільки наближає її через вимір міжособистісних стосунків, заснованих на любові, вірності Богові та взаємній єдності.

Відповідно до старозавітних пророцтв, Ісус Христос як Месія має бути «по людству» нащадком біблійних патріархів Авраама, Ісака та Якова, також походити з Юдиного коліна і бути нащадком Давида. Згідно з текстами Нового Завіту, родовід Ісуса повністю відповідає цим вимогам. Пращури Ісуса Христа, за Св. Письмом, згадані в Євангеліях від Матвія та Луки, причому між цими двома списками спостерігаються деякі протиріччя, що пояснюються різними причинами – від можливих помилок переписувачів до того, що в Євангелії від Луки наведено родовід не лише по батьківській лінії, а по лінії Матері Ісуса.

Земні батьки Спасителя – Діва Марія та Йосиф Обручник – є християнським втіленням архетипів Чоловіка та Жінки. Поняття архетипу тут традиційно означає ідеальні прообрази Чоловіка і Жінки, якими їх задумав Господь. У церковній культурі Марія Діва й Йосиф Обручник виступають у підсумку саме такою ідеальною парою, яка може служити взірцем для жінок і чоловіків.

Вшанування Пречистої Діви почалося ще за життя. Через неї Господь втілювався і викупив нас від вічної смерті. Високе шанування Пресвятої Богородиці має основу в тому факті, що Вона є фізичною Матір'ю Бога, що реально втілювався. Вона – єдина в Новому Завіті, Кого євангеліст називає Дівою, вживаючи це слово як певне звання. Її шлюб визнається чесним і непорочним, але ще вище ставиться дівоцтво. Проте життя Богородиці значною мірою будується на даних апокрифів. Низка церковних свят на вшанування Діви Марії майже ідентична в православних та католиків, зв винятком того, що останні відзначають ще й Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії, відповідно до введенного наприкінці XIX ст. догмату.

Вшанування Йосифа Обручника, про життя якого відомо мало, є даниною вдячної пам'яті людства до цього відданого Божій волі смиренного трударя, якому випала величезна честь опікуватися життям і добробутом Святої родини. Є дві версії щодо його віку. Спочатку його прийнято було вважати старцем, але поволі це уявлення витіснив погляд на нього як сповненого сил чоловіка. Існують також певні протиріччя у питанні щодо дітей Йосифа від першого шлюбу тощо.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЕМИ «ЗЕМНА РОДИНА ХРИСТА»**3.1. Потрактування Святої Родини в трьох гілках християнства**

Православ'я традиційно розуміє під Святою Родиною Немовля Ісуса, Пресвяту Діву Марію та Йосипа Обручника. Але іноді на іконах Святої Сімейства можна побачити Іоанна Хрестителя (троюрідного брата Господа), його мати – праведну Єлисавету та отця – священика Захарію, а також Анну (мати Богородиці). Однак на таких образах не зустрічається святий Йоаким – отець Діви Марії.

Один з найбільш драматичних моментів з життя Святої Родини – це ситуація, коли Йосиф, ще не аючи об'явлення від янгола, що майбутня дитина – від Духа Святого, дізнається, що його майбутня дружина вагітна. Як каже Святе Письмо, Йосиф же, чоловік Її, будучи праведним і не бажаючи ославити Її, хотів потай відпустити Її. Патріарх Філарет, підкреслюючи шляхетність і великодушність Йосифа, так витлумачує цей момент: “Чоловік Її”, тільки ще заручений. В юдеїв заручення вважалося рівним шлюбові. Хоч у законі Мойсея (Втор., 26 гл.) говориться про розлучення із заміжньою, яка жила вже в домі чоловіка, але рабини своїм тлумаченням поширили цей закон і на розлучення із зарученою. Йосиф – людина великої любові, праведна і справедлива – мав закон за правило свого життя і вже через це не міг прийняти вагітну Марію в свій дім, але в той же час він не хотів і викрити Її. За законом Мойсея, заручену, яка порушила вірність до шлюбу, побивали камінням перед воротами міста (Втор. 22, 23-24), тобто вона зазнавала найганебнішої й лютої смерті. Йосиф через свою доброту не тільки не хотів наразити заручену з ним Діву Марію на законну кару, але навіть не бажав зганьбити Її, давши Їй розлучний лист, тож вирішив, не оголошуючи причини розлучення, таємно відпустити Її від себе, не ославлюючи» (Різдво Христове (Православне тлумачення)).

У євангельському сюжеті про Святу Родину приховано міститься нагадування про першу людську сім'ю, про прабатьків Адама та Єву. Вони також були досконалою і святою сім'єю, але вони не змогли зберегти цей дар і піддалися спокусі диявола. Навпаки, Свята Родина не піддалася його спокусам. Тому в іконографії за цим сюжетом часто присутній осоромлений спокусник, який біжить від імені Спасителя і Його земних батьків.

Бог почав готувати сімейний простір для Ісуса, коли Діву Марію, вже заручену з Йосипом, відвідав ангел в момент Благовіщення. Євангеліє описує унікальну сім'ю, в якій Син Божий є дорогоцінним скарбом. Господь, який особисто звернувся до Марії, тісно пов'язав Йосипа з таємницею Боговтілення: Йосиф приймає Марію і сховану в ній таємницю, через що здійснюється таїнство відкуплення людства; він відповідально бере на себе обов'язки батька, заради Дитини він терпить злидні, переслідування та вигнання. Настанови, які Йосип отримує від ангела уві сні, спрямовані виключно на охорону дитини, тому відповідальність батька за Її долю є на першому місці.

Від моменту народження Ісусові загрожували усі злі сили цього світу. Але Отець Небесний приготував для нього як прихисток Святу Родину, де Дитя було оточене безпекою, добротою та любов'ю. Після спалаху Зірки Різдва згущується глибока темрява; Цар Ірод був обурений тим, що волхви взагалі шукали якогось новонародженого «Царя юдейського» і врешті навіть не повернулися до нього. Тому він наказує вбити у Віфлеємі всіх хлопчиків до двох років. Відтоді пам'ять про Святе Сімейство нерозривно пов'язується ще з такою подією зі священної історії, як Втеча до Єгипту, яка сталася приблизно через два роки після Різдва Христового, коли цар Ірод наказав умертвити всіх дітей чоловічої статі віком до двох років. Однак ангел Господній попередив святого Йосипа про небезпеку, що загрожує: «Устань, візьми немовля і матір Його і біжи до Єгипту, і будь там, доки не скажу тобі, бо Ірод хоче шукати немовля, щоб погубити Його» (Мт. 2:13). Пророцтво про цю подію є у старозавітного пророка Осії: Я любив його і з Єгипту викликав Мого сина (Ос. 11:1). Таким чином, Бог сповіщав про майбутнє пришествя Месії. Крім цього, Бог Отець сповіщає через свого ангела про загрозу

святому Йосипу, і тому Він об'єктивно виступає тут захисником сім'ї: «Встань, візьми дитину та матір його», «тікайте до Єгипту». Потім, знову ж таки заради дитини, приходить наказ повернутися з точними вказівками уникати володінь Архелая, жорстокого сина Ірода, і оселитися в Назареті. Йосип стає годувальником сім'ї в служінні Немовляті Ісусу та його Матері.

У цьому аспекті важливе ставлення Православ'я до інституту шлюбу і погляд на роль жінки в сім'ї. Іван Золотоустий навчав, що воскресіння дає надію на те, що в тому світі дружина зможе «опинитися в тому самому <...> затишку, як і її чоловік, і жити там нескінченні віки, поєднана з ним іншими зв'язками». Це – також шлюб, але інший, набагато кращий за земний. Бо подружжя – це лише з'єднання тіл, а там буде з'єднання душі з душею, набагато тісніше, яке перевершує земне поєднання в усіх відношеннях». Християнська сім'я – це «мала церква», створена за подобою Церкви Христової (Марюхно 2021: 40). Апостоли вчили, що головою сім'ї є чоловік, а не жінка. Однак цей пріоритет зовсім не означає нерівності, а влада чоловіка є владою любові, як-от влада Христа в Церкві: «Жінки нехай коряться своїм чоловікам, як Господеві, за чоловіка. є головою дружини, як Христос є головою Церкви: Він Спаситель Тіла. Але як Церква кориться Христові, так і дружини коряться своїм чоловікам у всьому. Чоловіки, любіть своїх жінок, як і Христос полюбив Церкву і віддав Себе за неї... ..кожний з вас нехай любить свою жінку, як самого себе, а жінка нехай боїться свого чоловіка» (Еф. 5:22-33). «Нехай боїться» означає не страх перед його владою чи силою, а страх засмутити чоловіка і зруйнувати любов і єдність в сім'ї. Пріоритетом чоловіка як голови сім'ї є, перш за все, любов, готовність віддати себе в жертву, подібну до любові та жертви Христа. Як голова сім'ї, чоловік повинен проявляти любов і пошану до своєї дружини: «Так і чоловіки, живучи разом, розумно зважайте на слабшу істоту – жінку! Шануйте своїх дружин як співспадкоємиць благодаті й життя...» (1 Петр. 3,7). Тому не брак рівності, а гармонійна спільнота при виконанні різноманітних функцій має характеризувати як життя в родині, так і в Церкві. Адже якщо сім'я – це Мала Православна Церква, то Православна Церква – це велика родина. Цікаво, що М.

Емініуан, наголошуючи на нерозривному зв'язку Церкви та родини, звертає увагу на такий історичний факт: саме слово «церква» (англійською відповідно – church) походить від грецького «kyriake oikia», що означає у перекладі – «родина Бога» (Eminyan 2002: 66). «Батьківство» священнослужителя не закріплює за ним автоматично функції глави чи лідера даної громади. У деяких громадах ця функція покладена на жінок. Прикладом можуть бути жіночі монастирі, в яких не тільки черниці, а й священнослужителі, що служать в монастирі, знаходяться під владою ігуменії. У перших століттях жіночі монастирі мали т. зв інститут староства, який виконували жінки. Вони виконували функції духовних наставників і мали право сповідатися у черниць. Таїнство хрещення в деяких випадках може також здійснюватися жінкою і визнається цілком істинним і цілком канонічним; між іншим, якщо поблизу немає священника і людині загрожує смерть. Тобто, Свята Родина – це певного роду інваріант, зразок сімейної гармонії, і жінка тут реально рівноправна з чоловіком.

Утім характерно й те, що у Православ'ї Святе сімейство – це неканонізована ікона, яку не зараховують до канонічних образів тому, що, як вважають, Йосип і Марія були заручені, але не були одружені й лише оголосили про свій намір одружитися, хоча цього насправді не сталося. Підкреслимо також, що ці події описані лише в Євангелії від Матвія, а Марк, Лука та Іван мовчать про них. А більшість подробиць, як визнають православні автори, взагалі узято з церковних переказів, що ґрунтуються на апокрифічних свідченнях; деякі епізоди цих апокрифів наочно реалізувалися в зорових образах середньовічного й більш пізнього церковного мистецтва, що умовно, але й дуже проблематично, закріплює за ними репутацію справжнього свідоцтва. Та це не більше, ніж свідчення старовинного благочестя, яке не витримує наукової критики.

Католицький погляд на Святу Родину в основному співпадає з православним, проте тут є свої особливості. Католицька традиція визнає Святе Сімейство моделлю всіх християнських сімей, втілюючи найдосконаліший союз сердець у шлюбі, сопричастя до прекрасної любові, а водночас пророчий знак вічної єдності осіб у прославленому тілі. Вважається теологічно важливим той

факт, що Ісус Христос народився в реальності людської сім'ї, будучи дитиною, підпорядкованою своїм земним батькам.

Католицька Церква вшановує Марію та Йосипа як Наречену та Нареченого, Ісуса як сина Діви Марії в духовному та тілесному сенсі, а Йосипа – у духовному сенсі («всиновлене батьківство Йосипа»). Католики вважають, що подружжя Йосипа та Марії зберегло вічну цнотливість, таємницю особливого целібату для Царства Божого. Тим само підноситься освячене дівоцтво. У латинській традиції Святі Батьки стали зразками обох способів життя. Деякі богослови, наприклад Г. У. фон Бальтазар, зазначають, що в історії шлюбу Йосипа та Марії можна знайти нову версію таємниці Авраама і Сарри (Balthasar 2000: 55). М. Голембйовський у своїй книзі «Шлюб Йосифа та Марії» стверджує, що незайманість Святих Батьків, збережена навіть після народження Ісуса, вказує на одухотворення стосунків між чоловіком і жінкою, яка відбудеться у вічному житті (див. Мт. 22:30: «Із мертвих не женяться і не виходять заміж, але будуть, як ангели на небі» (Gołębiowski 2015: 144).

Тож Йосип, хоч і жив із Марією як її чоловік, «не визнав її» (Мт. 1, 25): він жив з нею як незайманий, і їхнє подружжя являло собою саме духовний, а не тілесний союз, у формі майбутнього зв'язку в Царстві Божому (про що писав вже Августин Блаженний). З цієї точки зору незайманість Йосипа і Марії не є приниженням сексуальності, але несе в собі ознаки есхатологічного майбутнього, в якому людські стосунки перейдуть у новий, вищий стан. Іншими словами, і патристична література, і пізніша церковна думка наголошували на тому, що шлюб, хоча сам по собі тимчасовий і минулий, готує нареченого і наречену до більш досконалого, незайманого союзу в спільноті святих. «Отож уже на початку відречення, коли ми перестаємо бути людьми тілесними (тобто зрікаємося звичаїв мирських і стримуємося від тілесної нечистоти), прагнемо з усіх сил стати духовними. Інакше, зрікшись світу зовнішнього, переставши оскверняти себе тілесно, – вважатимемо, що вже досягли досконалости, тож станемо недбалими й безпечними щодо усунення причин пристрастей. І зупинившись між тілом і духом, залишимося поза духовною досконалістю, бо

гадали, що для цього досить відмежуватися від мирських утіх, розпустити та тілесного вдоволення», – писав Іван Касіян Римлянин (Святий Йоан Касіян Римлянин).

Водночас у католицькій традиції Йосиф і Марія, як подружжя, що зберігає досконалу стриманість, вказують на безперервність між створенням людини як чоловіка і жінки та есхатологічним уподібненням людини янголу. Їхня історія має проілюструвати розвиток людської любові від єдності в тілі, запланованої для Адама та Єви вже в раю, до перетворення, яке буде виявлено на небі.

Шлюб Йосифа і Марії був прообразом небесного, а не земного єднання людей, що остаточно віднайнуть щастя лише у Царстві Небесному. Саме тому, – пише Т. Шпідлік, – «необхідно розвинути її повну динаміку, яка проходить від Матерії до Духа <...>, від її перших проявів у закоханих, через подружнє життя, до незайманості, яка є есхатологічною метою цього динамізму». Тобто єдність Йосифа і Марії є образом цієї останньої стадії стосунків між жінкою та чоловіком, відтоді повністю підпорядкованих «законам ангелів» (цит. за: Gołębiowski 2015: 144). Підхід до шлюбу Йосипа та Марії з есхатологічної точки зору доводить, що в католицькій традиції Святе Сімейство часто було візуалізацією, іконою та конкретизацією ранньохристиянського вчення про незайманість як передчуття життя у воскреслому тілі.

Католицька Церква вчить, що Святе Сімейство можна знати як об'єкт культу і його слід наслідувати через його чесноти: непохитну віру і надію, досконалу батьківську та подружню любов, цілковиту покору Богу, терпеливість і довіру до Божого Провидіння, виконання положень Св. Закону, бідність (потрактowana як передвісник кенозису), працьовитість, гостинність. Все це означає, що Йосип і Марія були поставлені як взірці християнського життя.

Між XVI-м і XVII-м століттями католицька проповідь включала заяви, які стверджували, що Йосип був морально і духовно найдосконалішою людиною серед народжених у гріху, поступаючись лише безгрішному Ісусу та Непорочній Марії. Зробити це йому дали змогу насамперед випробування, які Бог посилав на нього для його освячення; завдяки ним він був описаний як «праведник» (див.

Мт. 1, 19, пор. Бт. 15, 6). Цьому, за католицьким поглядом, посприяла постійна близькість Ісуса та Марії, жінки, «повної благодаті» (Лк. 1:28). Богослови ґрунтуються на слові Сираха «Кожне живе створіння любить своє, і кожен любить своє» (13:15) та на 1-му Посланні до Коринтян св. Павла (7:14). А оскільки чоловік освячується через свою жінку, вони також дійшли висновку, що Йосип був освячений своїм любовним шлюбом з Матір'ю Божою; він був єдиним чоловіком, який виявився гідним і придатним в Божих очах піклуватися про Його Сина і Марію (Gołębiowski 2015: 55-56). Водночас церковна література наголошує на тому, що Святе Сімейство вело скромне життя, приховане від світу. Її також переслідував Ірод, що, за словами Франциска Сальського, було випробуванням Йосифової віри й терпеливості: «необхідно відзначити великий спокій Пресвятої Богородиці і святого Йосипа в їх стійкості, а також неперевершеність розуму, що є особливим. серед такої кількості різних випадків, які їх спіткали» (цит. за: Gołębiowski 2015: 144). На її приклад можуть покластися християни, які переживають різні життєві труднощі. Тому Святе Сімейство є розрадою в печалі і вселяє надію і віру в Божу опіку (пор. Як. 1, 2-3: «Вважайте, брати мої, повною радістю, коли на вас приходять різні випробування. Знайте, що це «будь-яке випробування ваша віра породжує витривалість»»).

Варто також згадати про статтю української дослідниці С. Скрипнікової «Основні принципи католицького сімейного виховання», в якій розглянуто основні принципи католицького сімейного виховання та католицький підхід до розуміння родини, надихані ідеалом Святої Родини: католицький підхід до справи сімейного виховання передбачає таке співробітництво сім'ї, Церкви та громадянського суспільства (Скрипнікова 2009).

У протестантських деномінаціях ми стикаємося зі спробами, з одного боку, десакралізувати поняття Святої Родини, а з іншого – нашарувати на біблійний сюжет низку міфів.

Лаконічно кажучи, проблема Святої Родини у класичному протестантизмі зводиться до заперечення святості Діви Марії, як, втім, і взагалі культу святих. Протестантський погляд на Діву Марію лапідарно представлений в українській

брошурі американського проповідника І. Барчука (Барчук 1952: 1-6). Протестанти шанують Марію і вважають її найдостойнішою з жінок, але відмовляють їй у праві іменуватися Божою Матір'ю, оскільки Бог Передвічний не має Матері і ніколи не був народжений. Сама Марія є творіння («твориво») і не може народити Бога. У Писанні немає витразу «Мати Божа». Лише на III Вселенському соборі в Ефесі було ужито слова *Феоктос* («та, що Бога принесла»). Але перші, ще несміливі думки про поклоніння Марії з'являються лише у VI ст. Церква відтоді, як вважають протестанти, відхилилась від істини і зробила з Марії Богиню Неба. І. Барчук також посилається на єресіарха Несторія, патріарха Константинопольського, який пропонував термін Христородиця (*Христотокос* – та, що породила Христа, але черговий Собор відкинув цю правильну, а думку автора, ідею. Більше того: Католицька Церква оголосила вустами Пія IX непорочне Зачаття Марії (1854). Насправді ж Марія нібито після Непорочного Зачаття й народження Христа, жила звичайним подружнім життям з Йосифом, і народжувала дітей – рідних братів і сестер Спасителя; тут протестанти базуються на вже згаданій нами цитаті з Писання: «І не знав її, поки й породила сина Свого первістка...» (Мт. 1:24-25).

Ще далі пішли у своїх міркуваннях мормони. Мормони визнають деякі основні положення християнства. Так, вони вірять, що, завдяки спокуті Христа все людство може бути спасенним через Євангеліє, вони погоджуються з Нікейським символом віри в тім, що Ісус, Син Божий, зійшов і був народжений як людина на землі, і що Він страждав на хресті, а далі помер і воскрес і був піднесений у небо (М'юз). Далі починаються відверто суб'єктивні інтерпретації, якщо не фантазії, які нічим не підкріплюються.

Заснованик вчення, американський масон Джозеф Сміт стверджував, що його особисто відвідали Бог Отець та Ісус Христос і засудили всі існуючі церкви. Сміт же звідкись отримав *урім* і *тумім* – камені з ефоду ізраїльського первосвященика, які невідомим способом потрапили до США, а також знайшов золоті таблиці з викарбованими на них давньоєгипетськими (?) письменами, і зрозумів, що треба подивитися на ці таблиці крізь отримані священні камені.

Отож йому відкрилося, що це Книга Мормона (Книга Мормона), яка є справжньою істиною. Крім цього тексту мормони долучили до Біблії ще багато інших власних писань, з яких виходить, що Бог Отець Елогім не завжди був Найвищою Істотою, а був звичайною людиною, хоча й на іншій планеті, створеній одним з мільярдів богів, що існують у Всесвіті. Він грішив, каявся й вчився, а після смерті в нагороду посів божественність. Бог Отець має плоть і кості, такі ж матеріальні, як людські. Трійця (Бог Отець, Син Христос і Святий Дух) – це три різні особи. Ще до створення землі, на небесах, Елогім і його дружина – Небесна Мати – породили мільярди духовних дітей. Ісус Христос був першим з них; потім був породжений Люцифер, що згодом став сатаною. Таким чином, Ісус фізично є нашим старшим братом. Святий Дух має особистість, але не має фізичного тіла, на відміну від Небесного Отця та Ісуса Христа. Якось разом з тим спочатку визнавалося, що батьком Ісуса Христа був Адам; правда, потім запанувала концепція, що Христос був зачатий у результаті фізичного зв'язку Бога Отця і Марії. Бог-Отець і Ісус Христос, за мормонським поглядом, мають жінок і сім'ї (Книга Мормона 2005, Учення і Завіти 130:22). Мормони твердять, що вірять у божественність Христа, але також вірять і в те, що кожна людина може стати богом, і в цьому її призначення. Коли після воскресіння людина досягає стану божества, вона, подібно до Отця, буде мати подружжя і дітей.

Як бачимо, все це дуже далеко відходить і від православної, і від католицької концепцій (не кажучи вже про самі Євангелія), і не містить жодних аргументів (історичних, археологічних чи якихось інших) на підтвердження цієї історії.

3.2. Брати та сестри Ісуса Христа як наукова проблема

Серйозну дослідницьку проблему вже дві тисячі років становить фігурування в Євангеліях, канонічних і апокрифічних, братів та сестер Ісуса Христа, навіть імена яких часто точно невідомі або викликають дискусії.

Ф. Фаррар, торкаючись цієї проблеми, цілком має рацію, коли заявляє, що на цю тему написано десятки (якщо не сотні) книг, і висловлені різні гіпотези, кожна з яких має свої сильні та слабкі сторони (Farrar 2018: 302).

Попри встановлення особистостей братів і сестер Ісуса, це питання становить водорозділ між православними й католиками з одного боку, які спільно вважають, що то були або діти Йосифа від першого шлюбу, або дворідні чи троюрідні брати Господа по плоті, та протестантами з другого боку, більшість з яких тримається думки, що це були єдиноуробні брати й сестри Ісуса, народжені Марією потім в шлюбі з Йосифом. Крім того, здавна не припиняються спроби «відкрити справжнього Ісуса» або одружити Його з Марією Магдаліною, спроби, які ігнорують справжню наукову роботу з реконструкції цієї заплутаної картини і вносять ще більш смуту й нерозбірливості. Звісно, існують і спроби у принципі замовчати це питання, і сучасна дослідниця К. Осіек пише про те, що ким би ни були брати та сестри Ісуса – кровними чи зведеними, доволі швидко вони випали з історичного контексту й про них перестали згадувати, а в пам'яті людства залишилася «нуклеарна родина з однією дитиною як образ ідеальної родини», «образ тріадної Святої Родини» (Osiek 1997: 801).

Брати та сестри Господні – часто уживане в Євангеліях (Мт. 12:46-48); (Ін.7:3-5) та інших джерелах найменування. У Новому Завіті згадується щонайменше 6 осіб, які названі «братами» та «сестрами» Ісусовими. Немає сумніву, що вони були або вважалися родичами Христа Спасителя за тілом. Про це чітко говорять принаймні два євангелісти: Матвій і Марко. Варто нагадати їхні тексти, в яких йдеться про «братів Господніх»: «Коли Він ще промовляв до натовпу, Його мати та Його брати стояли надворі, бажаючи поговорити з Ним. І сказав хтось до нього: «Ось мати твоя і брати твої стоять перед домом і хочуть поговорити з тобою» (Мт. 12:46-47). Ту саму сцену змальовують майже ідентичними словами два інших синоптики (Мт. 3:31-35 та Лк. 8:19-21).

Друга згадка про братів Христа знаходиться в Матвія: «Звідки ця мудрість і сила творити чудеса? Хіба він не син теслі? а чи не ім'я його Матері Марія? і своїм братам Якову, Йосипу, Симону та Юді? Чи не всі його сестри тут серед

нас?» (Мт. 13:55-56; див. також: Мр. 6:3). Євангелист Іван, описавши чудо в Кані Галілейській, додає примітку: «І пішов Він до Капернауму з матір'ю своєю, братами та учнями своїми» (Ів. 2:12). Вони навіть називають імена братів Христа і згадують Його сестер, які жили в Назареті. Імена сестер Його не названі; брати ж іменуються Яковом, Йосією, Юдою та Симоном (Мт. 13:55-56); (Мк.6:3). В Матвія (Мт. 27:56) матір'ю Якова та Йосії названа Марія, а в Марка (Мк.15:40) про цю Марію говориться як про «матір Якова меншого та Йосії». Єв. Іван свідчить, що за днів земного життя Христа «брати» Його «не вірували в Нього» (Ів.7:5; пор.: Мк. 3:21), але відразу ж після Вознесіння ми знаходимо їх серед учнів: «Вони всі однодушно перебували в молитві разом із жінками та Марією, матір'ю Ісуса, та з Його братами» (Дії 1:13-14). Апостол Павло говорить про братів Господніх і, зокрема, про Якова, який з 40-х років. став керівником Єрусалимської християнської громади. У листах Павла ми зустрічаємо той самий термін: «Хіба ми не маємо права взяти з собою християнку, як інші апостоли, брати Господні та Кифа?» (1 Кор. 9:5).

У цій проблемі залишається все ще багато неясних моментів. Так, єпископ Саламінський Епіфаній (374–375 рр.) твердив, що Йосиф був до шлюбу з Марією батьком Якова та його братів Йосея, Юди та Симеона, а також сестер їхніх Саломеї та Марії (чи Анни?), але доказів тому немає. Своєю чергою, Юда, брат Якова, фігурує у деяких списках 12-ти апостолів, але й тут немає повної ясності; так, згаданий в Луки «Юда Якова» може бути й братом, і сином; в інших списках замість Юди фігурує Таддей, що, втім, може бути й прізвиськом самого Юди, який, після зради Юди Іскаріота, не бажав асоціюватися з останнім. На Сході ототожнюють апостола Юду з Томою, який в Діях названий «Юда Дідім Тома», причому два останніх слова означають «близнюк» арамейською та грецькою мовами. За деякими даними, троюрідним братом Ісуса був Іван Хреститель, оскільки його матір Єлизавета була двоюрідною сестрою Марії. Однак Євангеліє від Луки прямо не називає Єлизавету сестрою Марії, а лише вказує на неї як «родичку» (Лк. 1:36).

Зате тут на першому плані опиняється улюблений учень Христа Іван Богослов (Іван, син Зеведеїв) – апостол, християнський святий, проповідник, автор декількох творів Нового Заповіту. Його ім'я означає «Бог щедрий у благодаті». Іван, за деякими даними, був родичем Ісуса Христа, молодшим братом св. Якова Зеведеєва⁵, наймолодшим з апостолів і, як він сам казав, «учнем, якого любить Ісус»: «Обернувся Петро, та й ось бачить, що за ним слідкома йде той учень, якого любив Ісус, який на вечері до Нього схилюва й спитав: Хто, Господи, видасть Тебе? (Ів. 20:21). Іван написав Євангеліє, три послання (1-е 2-е та 3-є Ів.) і єдину новозавітню пророчу книгу «Об'явлення» (Апокаліпсис). Іван Богослов був єдиним із дванадцяти найближчих Христових апостолів, який помер природною смертю у віці 94 років, 100-го року після народження Христа.

При цьому анії в церковних переказах, ані в біблійних дослідженнях немає однозначної відповіді на питання про спорідненість братів Господніх до Ісуса Христа і між собою. Єдине, що передання Церкви рішуче відкидає, це погляд деяких протестантів, згідно з яким брати Господні були рідними братами Ісуса. У Євангеліях мати Якова та Йосії названа на ім'я (Марія), але вона явно не ототожнюється з Дівою Марією. Навіть раціоналіст Ренан змушений визнати, що назаряни називали Христа «Сином Марії».

Починаючи з перших століть християнства, висловлювалося кілька гіпотез про братів Господніх, жодна з яких не стала панівною.

1) Брати Господні були дітьми Йосипа Обручника від першого шлюбу. Так думали Оріген, Климент Олександрійський, свт. Єпіфаній Кіпрський. Ця гіпотеза цілком правдоподібна, але вона не може бути поширена на Якова меншого та Йосію, оскільки вони були синами Марії, однієї з жінок, які супроводжували Христа.

⁵ «За Євангелієм від Марка (Мк. 3:17), Ісус назвав синів Зеведеєвих прізвиськом «Боанергес» (Воанергес), тобто «сини громові». Текст не прояснює прямо причини такого найменування, для роз'яснення біблеїсти звертаються до Євангелія від Луки. Останнє повідомляє про випадок, коли обидва брати виявили нестримність і гнівну запальність, які й могли послужити приводом для прізвиська. Братам дошкулила відмова мешканців самарянського села прийняти Ісуса з учнями на ночівлю: «Як побачили ж те учні Яків й Іван, то сказали: Господи, хочеш, то ми скажемо, щоб огонь зійшов з неба та винищив їх, як і Ілля був зробив» (Лк. 9:54)» (Павленко 2002: 57).

2) Брати Господні були дітьми Марії, родички Пресвятої Діви або Йосипа і таким чином були Христу двоюрідними чи троюрідними братами. У Писанні (Ін.19:25) названа Марія Клеопова (тобто дружина Клеопи), яка, мабуть, тотожна з матір'ю Якова меншого та Йосії. З тексту Євангелія від Івана виявляється, що вона була сестрою Діви Марії, хоча деякі екзегети вважають, що в словах «сестра Матері Його, Марія Клеопова» йдеться про двох жінок. Стародавні церковні перекази, збережені у Євангелії Якова, не припускають, що Діва Марія мала рідних сестер. Однак Марія Клеопова могла бути двоюрідною сестрою Богоматері. Такої думки дотримувались блж. Ієронім та блж. Августин. Противники їхні посилялися те що, що грецьк. слово αδερφία (*браті́*) означає лише рідних братів. Однак слід пам'ятати про семитичну основу Євангелій. У гебрайській мові слово אחים (ахім) може означати різні ступені спорідненості (пор. (Бт.13:8); (Бт.19:15); (3 Цар.12:24) та ін).

3) Згідно з гіпотезою Ренана, Клеопа був братом Йосипа Обручника і тому їхні дружини іменувалися сестрами. Яків Праведний та його брат Юда були дітьми Йосипа від першого шлюбу, а Яків Менший, Йосія, Симон (і другий Юда?) та «сестри» Ісусові – дітьми Клеопи та Марії.

Зауважимо, що сам вираз «брати за тілом» можна осмислювати по-різному. З одного боку, якщо триматися версії про те, що «брати» Христа були родичами Його Матері (родичами по крові), то, звичайно, можна сказати, що вони були і родичами Її Сина (за людським єством). З іншого боку, якщо вважати, що братами Ісуса Христа названі діти Йосипа від попереднього шлюбу, то тут постає питання: коли Йосип не був батьком Ісуса Христа за тілом, але був лише «названим» батьком (батьком за усиновленням), то чи правильно називати його синів братами Спасителя? Є думка, що в цьому випадку вираз «браті́ по тілу» не цілком доречний. Однак брати Ісуса називаються братами в Євангелії, а отже, це визначення не можна не прийняти. При додаванні ж «по плоті» можна сказати наступне. Вираз «за тілом» у цьому випадку вказує на них як на родичів Христа за тілом, а не за Божеством. Крім того найменування «брати за тілом» відрізняється від вираження «брати за духом», що взагалі може вказувати на

людей, і не об'єднаних родинними зв'язками (у повсякденному розумінні цього слова).

А ось епізод, здатний викликати здивування: «І прийшли до Нього Матір та брати Його, і не могли підійти до Нього через народ. І дали знати Йому: Мати та брати Твої стоять поза, бажаючи бачити Тебе. Він сказав їм у відповідь: матір Моя і брати Мої є тими, хто слухає слово Боже і виконує його» (Лк. 8:19-21; див. також Мт. 12:46-50; Мк. 3:32-35). Звичайно, у відповіді Ісуса під братами розуміються просто однодумці, духовно близькі люди, але прийшли до нього і чекали на нього, безсумнівно, родичі за тілом.

Більш того, одного з братів Ісуса за тілом ми добре знаємо. Про нього повідомляє апостол Павло, коли говорить про свою подорож до Єрусалиму, де він побачився з апостолом Петром і з апостолом Яковом: «Іншого ж з Апостолів я не бачив нікого, крім Якова, брата Господнього» (Гал. 1:19). Апостол Яків був першим християнським єпископом Єрусалима: він був відомий своїм праведним життям, що, однак, не завадило натовпу роздерти його в 62 (66?) р. н.е. Збереглося Соборне послання апостола Якова, що є одним із ранніх творів християнської літератури. Між іншим, у православному місяцеслові в день пам'яті автора цього послання (23 жовтня за старим стилем) так і сказано: «Апостола Якова, брата Господнього за тілом».

Утім те, що Якова називали "братом Господнім", інтерпретується по-різному. Рідним братом Ісуса Христа з догматичних міркувань він зазвичай не визнається. Найбільш поширеною в християнстві є версія, що він був двоюрідним братом Ісусу (тим його ототожнюють з Яковом Алфеевим). За іншою версією, він був сином Йосипа, який народився до його заручення з Дівою Марією, тобто Ісусу Христу (разом з апостолом Фаддеєм) він доводиться зведеним братом. Ймовірно, Яків звернувся і став християнином після смерті та воскресіння Христа. У Першому посланні до Коринтян апостол Павло говорить про явлення Христа після воскресіння Якову. Крім цього, Яків згадується в Діях апостолів (12:17; 15:13-21; 21:18) і в Посланні до Галатів (1:19; 2:9). Саме Яків, за Діями, говорить підсумкову промову на Єрусалимському соборі апостолів.

Є такий крилатий вислів, народжений в устах Христа: «Нема пророка на батьківщині своїй». Воно означає: видатну людину зазвичай не цінують там, де вона народилася і добре відома. Це зводиться до одного євангельського епізоду.

Хоча Ісус народився у Віфлеємі, місті на півдні Палестини, в області, званій Юдеєю, своє дитинство він провів у місті Назареті, розташованому в області Галілея на півночі Палестини. Одного разу в Галілеї, «на батьківщині своїй», Ісус проповідував в одній із синагог. «...і багато хто з подивом говорив: звідки у Нього це? що за премудрість дана Йому, і як такі дива творяться руками Його? Чи не тесля Він, син Марії, брат Якова, Йосії, Юди та Симона? Чи не тут, між нами, Його сестри? І спокушалися про Нього. Ісус же сказав їм: Не буває пророк без честі, хіба тільки в вітчизні своїй і в родичів і в домі своєму» (Мк. 6:2-4; див. також Мт. 13:54-57; Лк.4:22-24; Ін.4: 44). Звернемо увагу: тут не лише перераховуються брати Ісуса за іменами, а й йдеться про Його сестер. У розповіді про народження Ісуса є місце, яке начебто підказує, що Ісус мав рідних братів і сестер. У Матвія говориться, що Діва Марія «родила Сина Свого первістка» (Мт. 1:25), і Лука йому вторить: «І породила Сина Свого первістка, і сповивала Його, і поклала Його в ясла...» (Мт. 2:7).

Та смисловий простір івритського слова *אָח* ('ахей) – *брат* значно ширший за відповідні наші слова *брат* і *сестра*. Братами і сестрами називалися не тільки люди, що походять від одного й того самого батька і від однієї і тієї ж матері, але взагалі всі родичі людини, більш-менш рівні їй за віком (не лише зведені чи двоюрідні брати і сестри, а взагалі всі родичі – навіть такі, яких у нашій культурі ми назвали б далекими). Так, братами Ісуса за тілом вважалися не тільки діти Йосипа Обручника від попереднього шлюбу, а й, наприклад, той само Яків, мати якого, на ім'я Марія (вона згадується в Мт. 27:56), була родичкою Діві Марії. Таким чином, мешканець Палестини мав багатьох братів і сестер, і зовсім не обов'язково, щоб у Марії були ще діти. Тому коли в Євангелії йдеться про братів і сестер Ісуса, цим зовсім не стверджується, що він не був єдиною дитиною.

А щодо слова *первісток*, то воно відповідає грецькому слову *πρωτότοκος*, буквально «первонароджений», але в кінцевому підсумку має передавати сенс

івритського слова-поняття בכור – *бехор*. Слово *бехор* не містить жодного натяку на чисельність, і зовсім не передбачається, що після нього були ще брати. Брати можуть бути чи не бути, але вже народжений син неодмінно називається *бехор*, первісток, тому що, за звичаєм, за ним було закріплено багато переваг. Тільки «бехора» присвячували Богу, присвоювали йому особливу гідність, при розділі йому належала подвійна частка майна батька, а під час відсутності батька в будинку «бехор» вважався його представником (і навіть його власна мати була в його підпорядкуванні). З цієї причини «бехорство» (нашою мовою це поняття не зовсім точно передається як «першість») було жаданим надбанням: не випадково у Старому Завіті праотець Яків викупив його у справжнього «бехора» Ісава. Первісність іншого старозавітного персонажа, Рувіма, перейшла до його брата Йосипа внаслідок скоєного Рувимом злочину. Отже, первородство – *бехора(х)* – це поняття не генеалогічне, а юридичне, воно передбачає, що «бехора» є ще неодмінно молодші брати.

До речі, в Євангелії не випадково підкреслено, що Ісус був «бехором». Лише первородне немовля чоловічої статі приносили до Єрусалимського храму, де відбувалася очисна жертва Матері, а сама дитина представлялася «перед лицем» Господа. За цим законом і Ісус був принесений до Єрусалимського храму: «...як наказано в законі Господньому, щоб всяке немовля чоловічої статі, що розкриває несправедливість, було присвячене Господу...» (Лк. 2:23). Про цю подію ми згадуємо у свято Стрітіння (Мельник 2016: 75-76).

Після сказаного зрозуміло, що ані найменування Ісуса первістком, ані згадки про наявність у нього братів і сестер на тлі єврейської мови та культури аж ніяк не суперечать тому, що він був єдиним сином Діви Марії. Грецька мова, якою були написані Євангелія, була засобом відображення іншої культури, тому, коли їй довелося стати дзеркалом для культури Палестини, вона привнесла від себе деякі додаткові смисли, які здатні ввести в оману. Відповідно потім ці смисли перейшли і в нашу мову, сформовану з урахуванням грецької лексики та термінології.

Якщо звернути увагу на специфіку католицького потрактування проблеми братів і сестер Христа, то тут відзначається напруженість в діалозі з протестантами з приводу того, чи був Ісус єдиним сином Марії. Тут католицизм вдається до логічної системи доказів, а також до поглибленого філологічного аналізу відповідних текстів та реконструкції культурно-історичного ґрунту, що надає основній тезі доказовості. Наведемо як характерний і типовий приклад переказ статті о. С. Гжибека «Чи мав Христос братів?» (Grzybek).

У книгах Нового Завіту шість разів зустрічається вислів ἀδελφός, або у ап. Павла χοῖ ἀδελφοί του Κύριε, у Вульгаті означених як «fratres eius» або «fratres Domini». Павло згадує: «з інших апостолів я бачив тільки Якова, брата Господнього» (Галат. 1:19) χοῖ ἀδελφός, що, у свою чергу, є дослівним перекладом єврейського та арамейського слова אָח (ах) – *брат*. Припускаючи, що автори Нового Завіту, хоч і писали грецькою, говорили й думали як семіти, слід вважати, що коли вони вживали грецькі терміни, то вкладали в них семітську семантику. Тому в зміст грецького слова χοῖ ἀδελφός вкладалася вся амплітуда семітських змістів אָח: *рідний брат, двоюрідний брат, будь-який родич*; у переносному значенні цим терміном називали *представників одного племені чи народу*. Перекладачі Септуагінти скрізь, де вони зустрічали єврейський термін אָח, перекладали його словом ἀδελφός, хоча контекст вимагав використання терміну «двоюрідний брат» чи, скажімо, «племінник». Наприклад: «І сказав Лаван Якову: «Ти мій брат, ти повинен мені служити даремно», хоча Лаван був реально Якову дядьком. Так само в Новому Завіті слово ἀδελφός використовується для позначення людей, які перебувають на різних ступенях спорідненості чи соціуму. Якби в нашому випадку ми прийняли найбільш відповідне на перший погляд значення *рідний брат*, ми б зіткнулися з трьома можливостями: 1) або у Христа були зведені брати, якщо припустити, що Діва Марія вийшла заміж за вдівця Йосипа, в якого були діти від першого шлюбу; 2) або у Христа були брати, народжені від Діви Марії та св. Йосифа; проте тоді виникає питання, чи були у Христа брати і сестри старші за нього, чи ж брати і сестри, згадані в Новому Завіті, були молодшими братами і сестрами Ісуса. Твердження про зведених

братів і сестер Ісуса ми зустрічаємо вперше у II ст. н. е., у т. зв. апокрифічному Євангелії Якова, який прагнув у такий спосіб захистити дівоцтво Марії. Однак його твердження, нібито сам св. Йосиф познайомив його з новою сім'єю, яку він заснував із Пресвятою Дівою Марією, не виглядає правдоподібним. Автори Євангелій ніде не згадують і не перелічують цих дітей. А чи мав Христос братів, молодших за себе? Якщо так, то вони повинні були народитися або в Єгипті, де Свята Родина ховалася від Ірода, або в Назареті після повернення з втечі, принаймні до смерті святого Йосифа. Та з Єгипту родина повернулася у складі трьох: Ісуса, Діви Марії та Йосипа. Отже, Ісус був не лише «*primogenitus*» – «первісток», а й «*unigenitus*» – єдиний син Діви Марії.

Що ж до протестантського погляду на цю проблему, то відзначимо, що ранні протестанти поділяли ідею про пріснодівство Марії. Сучасні ж протестанти хоч і вважають Діву Марію матір'ю Христа, але разом з цим звичайною жінкою, яка не мала підстав узяти на себе заступницької та спасительської місії Цариці Небесної. Євангельські християни вважають, що Марія була прикладом послуху Богу, але при цьому залишалася дівою лише до того моменту, як народився Ісус. Тут протестанти спираються на Євангеліє від Матвія (1:25), де говориться, що Йосип, її чоловік, «не знав її», до тих пір поки вона не народила Свого Первенця, та інші уривки з Біблії, де говориться про братів і сестер Ісуса (Мт. 12:46; див. також Мт. 13:55-56, Мк. 3:31, Ів. 2:12, 7:3). Протестанти не вірять, що Марія була безгрішною, апелюючи до того, що в Євангелії від Луки (1:47) вона назвала Бога своїм Спасителем; але їй не потрібен був Спаситель, якби вона була б без гріха. У деяких місцях Біблії згадано про братів і сестер Ісуса, і, хоча ортодокси стверджують, що це були двоюрідні брати та сестри, у кожному випадку вживається конкретне грецьке слово, що означає «брат». І хоча це слово може стосуватися й інших родичів, його звичним значенням є «рідний брат». У грецькій мові є окреме слово для позначення двоюрідного споріднення, проте воно тут не використовується. Висувається й таке міркування: якби вони були двоюрідними братами Ісуса, то чому так часто згадується, що вони перебували разом із Марією, матір'ю Ісуса? У контексті

наведених місць немає навіть натяку на щось інше, ніж буквальне кровне споріднення по лінії одного з батьків. Аргумент же, нібито брати та сестри Ісуса були дітьми Йосипа від попереднього шлюбу і що він був значно старшим за Марію, раніше перебував у шлюбі, мав кількох дітей, а згодом овдовів – не має підтвердження. У Біблії немає жодного натяку на те, що Йосиф був у шлюбі або мав дітей, перш ніж одружитися з Марією. Якби в нього було, принаймні, шість дітей до шлюбу з Марією, то незрозуміло, чому про них не згадується в історії про їхню подорож у Віфлеєм чи у Єгипет. Тому протестантизм вважає, що ті, хто відкидають ідею Ісусових братів і сестер, ґрунтуються не на Святому Письмі, а на упередженій концепції про постійну невинність Марії, яка не відповідає Біблії: Ісус таки мав рідних братів і сестер, які були дітьми Йосифа та Марії.

3.3. Гностицизм як джерело для псевдо-реконструкцій «справжнього Ісуса»

В антихристиянському середовищі здавна існують різного роду альтернативні історії життя Ісуса Христа, які зазвичай наближують його до звичайної людини, зі своїми слабостями та наслідуванням традиційних моделей (у т. ч. родинних). Один з таких мандрівних сюжетів, що існує вже не одне століття – це міф про одруження Ісуса (найчастіше при цьому як дружину вказують Марію Магдалину). У Ісуса та Марії Магдаліни нібито були нащадки, які й дотепер живуть у Європі, насамперед у Франції, а також у Великобританії. Різні та суперечливі вигадки про нащадків Ісуса, як і взагалі твердження про те, що Ісус одружився і мав дітей, були запропоновані в багатьох сучасних літературних творах. Деякі подібні твердження припускають, що Ісус якимось чином пережив Розп'яття (характерна версія: «загіпнотизував натовп») та рушив до іншого місця, наприклад до Індії, де начебто в юності опанував мудрість йогів (у Кашмірі навіть показують відповідну могилу), або до Японії чи Франції.

Незважаючи на відсутність навіть натяку на такі обставини в Євангеліях чи історичних записах, концепція про нащадків Ісуса утвердилась в уяві соціуму, особливо у XX і XXI століттях. Ці вигадані колізії життя Ісуса різко

відрізняються від біблійної генеалогії Ісуса, яка стосується Його ймовірних предків і братів. Значна частина літератури такого типу стверджує шлюб між Ісусом і Марією Магдалиною і навіть пробує наводити якісь нібито існуючі «докази», які, втім, не витримують наукової критики. Отже, необхідно розібратися у тих джерелах, з яких почали розповсюджуватися ці припущення.

Ідеї про те, що Ісус Христос міг бути одруженим, мають довгу історію, хоча не ґрунтуються на жодних історичних записах (King 2019: 417-418). Б. Д. Ерман, завідувач кафедри релігієзнавства Університету Північної Кароліни, прокоментував, що, хоча деякі історики стверджують, що Ісус, ймовірно, був одружений, переважна більшість дослідників Нового Завіту та раннього християнства вважають, що таке твердження абсолютно історично недостовірне (Ehrman 2004: 88).

Корені цього уявлення – у гностицизмі: гностичне Євангеліє від Филипа розповідає, що Ісус «часто цілував її» і називає Марію своєю «супутницею» (Beavis 2012b: 149). Кілька джерел XIII-го століття стверджують: вірування в те, що земний Ісус мав родинні стосунки з Марією Магдалиною, було одним з аспектів катарської теології. Викриття єресей альбігойців і вальденсів відбулося 1213 року і зазвичай приписується Ерменгауду з Безьє, колишньому вальденсу, який прагнув примирення з католицькою церквою. Він описує єретичні вірування катарів, включаючи твердження, що вони навчали «на таємних зборах, що Марія Магдалина була дружиною Христа» (Beavis 2012a: 420).

Антиєретична полеміка «*Historia Albigensis*», написана між 1212 і 1218 роками цистерціанським монахом і літописцем Петром з Во де Серне, приписує катарам блюзнірську віру в те, що Марія Магдалина була наложницею Ісуса (Sibly & Sibly 1998: 103). Ці джерела слід розглядати з обережністю: два відомі автори самі не були катарами і писали про єресь, яку активно та жорстоко придушували. Немає жодних доказів того, що ці вірування походять від набагато більш ранніх гностичних традицій Ісуса та Марії Магдалини, але традиції катарів дійсно проникли до багатьох популярних книг XIX-XX століть, які стверджують існування нащадка Ісуса (Sabar 2020). Так, наприкінці XIX-го

століття до теми шлюбу між Ісусом і Марією Магдалиною звергнувся Французький політик-соціалістичний діяч Луї Мартен (псевдонім Леона Обрі), який у своїй книзі «*Les Evangiles sans Dieu*» (Євангеліє без Бога, 1886) та виданій наступного року книзі «*Essai sur la vie de Jésus*» (Нарис про життя Ісуса) знайшов за можливе описати Ісуса як соціаліста та атеїста. Він фантазував, що після розп'яття Марія Магдалина разом із родиною Лазаря з Віфанії привезли тіло до Провансу, і там у Марії народилася дитина Максимін, плід її любові до Ісуса. Твір був відкинутий рецензентом як «безумовно дивацький» (Vernes 1888). Наприкінці ХХ-го століття відбувся розквіт жанру популярних книг, які продовжували стверджувати, що Ісус таки одружився на Марії Магдалині та мав сім'ю: очевидно, секуляризована свідомість авторів просто не дозволяла їм уявити, що могло бути по-іншому. Наведемо кілька типових прикладів. У бестселері Д. Джойса «Сувій Ісуса» (1972) представлена альтернативна хронологія Ісуса, яка нібито походить із таємничого документа. Автор стверджував, що після того, як йому було відмовлено в доступі до місця археологічних розкопок Масаді, його начебто зустрів в аеропорту Тель-Авіва професор Американського університету, що назвав себе Максом Гроссетом, який тримав великий сувій, який він, як стверджував, контрабандою вивіз із місця археологічних розкопок. Розповідаючи його вміст Джойсові, Гроссет запропонував йому заплатити за його незаконне вивезення з країни, але потім налякався, коли його рейс затримали, і втік; його ніколи не ідентифікували, і про сувій більше не було відомо. За словами Джойса, «сувій Ісуса» був особистим листом 80-річного Ієшуа бен Якоба бен Геннесара. Ця безумовна містифікація розрахована на не дуже ерудованих споживачів масової культури і, звісно, насамперед на комерційний успіх, здобутий завдяки епатажності та приверненню уваги до якихось відкриттів у дусі конспірологічних теорій. Ще більш цинічно вчинив автор роману-бестселера «Код да Вінчі» Д. Браун, котрий у своєму творі перемішує правду з вигадками та нерідко апелює до реально існуючих історичних джерел або фактів, створюючи те, що у постмодернізмі називається стилем псевдодокументалізму. Як неодноразово відзначалося у

наукових дослідженнях, трансформація сакральних сюжетів цим автором є цинічною маніпуляцією, в якій нерідко відсутня навіть чітка логіка побудови сюжету, але прослідковується виражена лінія орієнтації на успіх (Харюк 2012).

Очевидно, що подібні епатажні історії, що нібито відкривають правду й змальовують «справжнього Христа», завжди знайдуть свою аудиторію, хоча їхні теорії руйнуються при перших же спробах наукового аналізу.

ВИСНОВКИ 3

Потрактування Святої Родини в трьох гілках християнства достатньо різноманітне. При цьому між православною та католицькою доктринами існує певна суголосність: під Святою Родиною тут розуміють Немовля Ісуса, Пресвяту Діву Марію та Йосипа Обручника, хоча на відповідних іконах можна побачити також Івана Хрестителя, троюрідного брата Господа, та його батьків – праведну Єлисавету та священика Захарію, а також Анну, мати Богородиці. Акцентовано праведність та благородство цих людей (наприклад, великодушність Йосифа, який виявив вагітність дружини, ще не знаючи про Божественну природу майбутнього Дитяти, й хотів відпустити її до батьків без розголосу). Євангеліє описує унікальну сім'ю, в якій Син Божий є дорогоцінним скарбом. Господь, який особисто звернувся до Марії, тісно пов'язав Йосипа з таємницею Боговтілення; Йосиф приймає Марію, здійснюючи тим само таїнство відкуплення людства й беручи на себе обов'язки батька.

Православ'я бачить в образі Святої Родини освячення інституту шлюбу і ролі жінки в сім'ї, але це лише підготовка до майбутнього блаженства. Іван Золотоустий навчав, що воскресіння дає надію на те, що в тому світі буде з'єднання душі з душею набагато тісніше, яке перевершує земне поєднання в усіх відношеннях. За православним поглядом, християнська сім'я – це «мала церква», створена за подобою Церкви Христової. Апостоли вчили, що головою сім'ї є чоловік, а не жінка. Однак влада чоловіка є владою любові, як влада Христа в Церкві, а заклик до дружини «боятися чоловіка» означає страх засмутити його і зруйнувати любов в сім'ї. При цьому «батьківство» священнослужителя не закріплює за ним автоматично функції глави чи лідера громади; так, у жіночих монастирях не тільки черниці, а й священнослужителі, що тут служать, знаходяться під владою ігуменії. Отже, Свята Родина – це певного роду інваріант, зразок сімейної гармонії, і жінка тут рівноправна з чоловіком. Утім, у Православ'ї Святе сімейство – це неканонізована ікона, тому, що, як вважають, Йосип і Марія були заручені, але не були одружені.

Католицький погляд на Святу Родину має свою специфіку. Католицька традиція визнає Святе Сімейство моделлю всіх християнських сімей. Католики вважають, що подружжя Йосипа та Марії зберегло вічну цнотливість, таємницю особливого цілібату для Царства Божого: незайманість Святих Батьків, збережена навіть після народження Ісуса, вказує на одухотворення стосунків між чоловіком і жінкою, яка відбудеться у вічному житті. У католицькій традиції Йосиф і Марія як подружжя, що зберігає досконалу стриманість, вказують на безперервність між створенням людини як чоловіка і жінки та есхатологічним уподібненням людини янголу. Їхня історія повинна проілюструвати розвиток людської любові від єдності в тілі, запланованої для Адама та Єви вже в раю, до перетворення, яке буде виявлено на небі. У католицизмі Святе Сімейство є візуалізацією, іконою та конкретизацією ранньохристиянського вчення про незайманість як передчуття життя у воскреслому тілі.

У протестантизмі загалом ситуація зводиться до заперечення святості Діви Марії, як і взагалі культу святих. Протестанти шанують Марію і вважають її найдостойнішою з жінок, але відмовляють їй у праві іменуватися Божою Матір'ю: Бог Передвічний не мав Матері і ніколи не був народжений. Сама Марія є творінням і не могла народити Бога (у Писанні немає виразу «Мати Божа»). Характерно, що часом протестантські теологи посилаються на єресіарха Несторія, який пропонував термін *Христородиця* замість *Богородиця*. Після Непорочного Зачаття й народження Христа Марія жила звичайним подружнім життям з Йосифом, і народжувала дітей – рідних братів і сестер Спасителя.

Вчення мормонського культу про божественність сім'ї пропонує свою оригінальну версію Святої Родини, яка виглядає надто специфічно й нічим не підтверджується. Мормони вірять, що Свята Трійця – це три різні особи, причому Святий Дух має особистість, але не має фізичного тіла, на відміну від Небесного Отця та Ісуса Христа. Бог Отець Елогім колись був звичайною людиною, а досяг статусу Найвищої Істоти завдяки праведному життю. Ще до створення землі, на небесах, Елогім і його дружина – Небесна мати – породили мільярди духовних дітей, серед яких першим був Ісус Христос. Фізичним же

батьком Ісуса Христа був Адам; пізніше виникає версія, що Христос був зачатий у результаті фізичного зв'язку Бога Отця і Марії. Бог-Отець і Ісус Христос мають жінок і сім'ї.

Одним з найбільш проблемних аспектів щодо родини Спасителя є питання про наявність у Нього братів та сестер. Найменування «брати й сестри Господа» відноситься Переданням до дітей св. праведного Йосипа Обручника, нареченого чоловіка Діви Марії, народжених у першому шлюбі, або до дальших родичів Ісуса Христа за людським єством.

У Новому Завіті згадується щонайменше 6 осіб, які названі «братами» та «сестрами» Ісусовими, але тут залишається багато неясних аспектів. Так, твердження, що Йосиф був до шлюбу з Марією батьком Якова, Йосея, Юди та Симеона, Саломеї та Марії (чи Анни?) не підтверджене доказами. Юда, брат Якова, фігурує у списках 12-ти апостолів, але згаданий в Луки «Юда Якова» може бути й братом, і сином; інколи замість Юди фігурує Таддей, що може бути й прізвиськом самого Юди. Юду часом ототожнюють з Томою, згаданим в Діях. Можливо, троюрідним братом Ісуса був Іван Хреститель. Улюблений учень Христа Іван, син Зеведеїв, здається, теж був родичем Христа. Припускають, що брати Господні були дітьми Йосипа Обручника від першого шлюбу, або ж дітьми Марії, родички Пресвятої Діви й були Христові двоюрідними чи троюрідними братами. Усі ці припущення залишаються на рівні гіпотез, а не доведеної однозначно теорії.

Одне з пояснень складнощів щодо ступенів юродства пов'язане з проблемою перекладу. Грецьке слово ἀδελφία (браті́) означає лише рідних братів, однак у гебрайській мові слово אחים (ахі́м) може означати різні ступені спорідненості. Крім того, найменування «брати за тілом» різняться від виразу «брати за духом», що взагалі може вказувати на людей, не об'єднаних родинними зв'язками. Автори Нового Завіту, хоч і писали грецькою, говорили й думали як семіти, слід вважати, що коли вони вживали грецькі терміни, але вкладали в них семітську семантику. Отже, у зміст грецького слова χοῖ ἀδελφοί вкладалася

амплітуда семітських змістів пѣ: рідний брат, двоюрідний брат, будь-який родич; у переносному значенні — представник одного племені (народу).

Православне потрактування проблеми братів Ісуса в основному співпадає з католицьким, хоча католицькі теологи приділяють дещо більше уваги історико-філологічному аналізу та екскурсам в культурно-історичний контекст проблеми. Протестанти ж категорично заперечують тезу про дівоцтво Марії після народження Ісуса й розуміння братів і сестер Спасителя як двоюрідних, троюрідних, а також дітей Йосифа від першого шлюбу, вважаючи, що Йосиф і Марія жили після народження Ісуса-первістка звичайним подружнім життям і всіх згаданих у Писанні братів і сестер Ісуса слід трактувати в буквальному значенні цього слова.

У сучасну добу особливо популярними в масовій свідомості стають псевдо-реконструкції «справжнього Ісуса» (Л. Мартен «Євангеліє без Бога» та «Нарис про життя Ісуса», Д. Джойс «Сувій Ісуса», Д. Браун «Код да Вінчі» та ін.), які зазвичай ґрунтуються на гностичних джерелах. В антихристиянському середовищі здавна існує міф про Марію Магдаліну як жінку Ісуса та наявність у них нащадків, які й дотепер живуть в Європі. Ці вигадані колізії життя Ісуса різко контрастують з біблійною генеалогією Ісуса і не ґрунтуються на жодних історичних записах. Корені цих уявлень можна віднайти у гностицизмі (т. зв. «Євангеліє від Филипа»). Джерела XIII-го ст. стверджують, що ця ідея мусувалася у катарській теології й було спростоване вже в ході викриття єресей альбігойців і вальденсів 1213-1218 рр. Утім, традиції єретиків проникли до багатьох популярних книг XIX-XX століть й призвели до спотворення образу Ісуса. Наприклад, Луї Мартен описує Спасителя як соціаліста та атеїста. У XX-XXI ст. відбувся розквіт жанру популярних книг, які заради комерційного успіху звертаються до гностичних джерел, аби через епатаж знову популяризувати ці неодноразово спростовані міфи.

ВИСНОВКИ

Питання про історичність Ісуса Христа, Його учнів та його родини, їхнє місце в реальному житті юдейського суспільства I ст. н. е. та подальший резонанс євангельських подій набули всесвітнього масштабу, оскільки саме на цьому матеріалі кристалізувався християнський ідеал родини та сімейних цінностей, який формуватиметься в церковній культурі протягом сторіч, піддаючись постійним спробам дезавуації.

Потрактування Христа та Його родини в Талмуді та в юдейській історичній прозі епохи свідчить про відлуння конфлікту юдейського суспільства I ст. н. е. з Христом та його учнями, хоча саме завдяки Талмуду ми можемо дізнатись про деталі народження Ісуса та пов'язані з цим обставини. Водночас Талмуд поклав початок фальсифікації образу Ісуса, Якого змальовано тут як незаконного сина й трюкача. У подальшому світські вчені нерідко тримаються талмудичного погляду на Ісуса як на маргінала й самотника (тоді як християнські дослідження, навпаки, акцентують великий суспільний резонанс християнської проповіді).

Щодо історичної літератури доби, то тут насамперед варто згадати Йосифа Флавія, який підтверджує певні моменти Євангелій (суд над братом Господнім Яковом).

Новозавітні апокрифи про Христа та Його родину часто часто ґрунтуються на вигадці. Так, дитинство Христа у т. зв. «Євангелії дитинства від Томи» змальовує жорстоку й капризну дитину. «Протоєвангеліє Якова» і «Книга про Різдво Блаженнішої Марії та дитинство Спасителя» виглядають як далеке від реальності фантазування. Зокрема звертає на себе увагу намагання приписати Марії якусь штучну цнотливість, в чому проглядає вплив культу весталок і нерозуміння традиційного юдейського ставлення до плідності як до святині (згодом на реалії юдейської культури рубежу двох ер почав накладатися новий спіритуально-аскетичний ідеал ранньої Церкви, але він не міг виникнути в старозавітному середовищі).

Потрактування Святої Родини в кожній з трьох гілок християнства має свої особливості. Між православною та католицькою доктринами існує певна суголосність: під Святою Родиною тут розуміють Немовля Ісуса, Пресвяту Діву

Марію та Йосипа Обручника, хоча сюди включають також Івана Хрестителя та його батьків Єлисавету і Захарію, а також Анну, мати Богородиці. Акцентовано праведність та благородство цих людей, які здійснюють таїнство відкуплення людства й беручи на себе обов'язки батьків. Зокрема Православ'я бачить в образі Святої Родини освячення інституту шлюбу і ролі жінки в сім'ї, за православним поглядом, і будь-яка християнська сім'я має наслідувати їх як «малу церкву». Утім у Православ'ї Святе сімейство – це неканонізована ікона, тому, що, як вважають, Йосип і Марія були заручені, але не були одружені. Католицька традиція вважає, що подружжя Йосипа та Марії зберегло вічну цнотливість, таємницю особливого цілібату, і незайманість Святих Батьків, збережена навіть після народження Ісуса, вказує на одухотворення стосунків між чоловіком і жінкою, яке відбудеться у вічному житті. У протестантизмі ситуація зводиться до заперечення святості Діви Марії, як і взагалі культу святих. Протестанти шанують Марію, але відмовляють їй у праві іменуватися Божою Матір'ю, бо Бог Передвічний не має Матері і ніколи не був народжений, а сама Марія є творінням і не могла народити Бога. Після Непорочного Зачаття й народження Христа Марія жила звичайним подружнім життям з Йосифом, і народжувала дітей – рідних братів і сестер Спасителя. У вченні мормонського культу Бог Батько і Син Христос мають фізичні тіла, дружин і сім'ї, а Святий Дух має особистість, але не має фізичного тіла; Христос був зачатий у результаті фізичного зв'язку Бога Отця і Марії.

Археологічних даних про родину Христа небагато й не всі вони можуть бути визнані надійними, як, наприклад, осуарій з написом «Яків, син Йосипа, брат Єшуа (Ісуса)». Викликає сумнів й історія вшанування останків Якова Зеведєєва: це католицька святиня в іспанському місті Сантьяго-де-Компостела, де начебто у IX столітті було виявлено останки святого, пущені в ковчезі в середземноморські води одразу ж після страти Якова в Єрусалимі у 1-му столітті. Проте дуже важливе відкриття християнських поховань середини I-го століття н. е. в Назареті, де, очевидно, проповідь Христа знайшла-таки свою аудиторію.

Особи Пресвятої Трійці, в силу всемогутності Їхньої взаємної любові, є Єдиний і Неподільний Бог, що має одну сутність і живе одним життям. Трійцю можна розглядати як прообраз сім'ї, хоча наша звична формула «Отець, Син і Дух» не зовсім точно передає граматичну особливість оригіналу. У гебрійській й арамейській мовах Дух – жіночого роду (типу нашого Душа – רֹאחַ (Róach), але вже у грецькому варіанті Πνεῦμα – середнього роду, а у латинській формулі Spīritus вже чоловічого роду, як і в нас. Зі врахуванням цих особливостей перекладу, модель «Батько – Душа – Син» відповідає ідеї, що Трійця – це Сім'я. Йдеться, звичайно, не про те, що ці Божественні Первені мають біологію земних істот, як це спостерігається в язичницьких міфах, йдеться про Духовний Прообраз всього сущого, інваріантну Супермодель Буття.

Отже, людина була створена відповідно до початкового наміру Творіння не бути самотньою – розділити своє життя в спілкуванні та пошуку своєї повноти. Саме таку повноту любові і являє собою Свята Родина. У цій Родині чоловік і жінка стають єдиним цілим у Господі, знаходять свою повноту і стають собою. Тільки любов робить дві істоти одним цілим, як нерозривні у віках образи Пречистої Діви, Йосифа Обручника і Божественного Немовляти. Тим не менш саме це Божественне Немовля є центром ситуації – адже Воно є не просто дитиною людською, а ще й Передвічно Народженим Словом, яким творився світ. Слово (Λόγος) – це не абстракція, а конкретна божественна Особа, Господь творіння. Бог створив світ через Христа і відкупив світ через Христа; Божество зодягнулося в людську подобу. Ісус Христос є Боголюдиною виявляючи дві повні та одночасно різні природи.

Відповідно до старозавітних пророцтв, Ісус Христос як Месія має бути «по людству» нащадком біблійних патріархів Авраама, Ісака та Якова, також походити з Юдиного коліна і бути нащадком Давида. Згідно з текстами Нового Завіту, родовід Ісуса повністю відповідає цим вимогам. Пращури Ісуса Христа, за св. Письмом, згадані в Євангеліях від Матвія та Луки, причому між цими двома списками спостерігаються деякі протиріччя, що пояснюються різними

причинами – від можливих помилок переписувачів до того, що в Євангелії від Луки наведено родовід не лише по батьківській лінії, а по лінії Матері Ісуса.

Земні батьки Спасителя – Діва Марія та Йосиф Обручник – є християнське втілення архетипів Чоловіка та Жінки. Поняття архетипу тут традиційно означає ідеальні прообрази Чоловіка і Жінки, якими їх задумав Господь. У церковній культурі Марія Діва й Йосиф Обручник виступають саме такою ідеальною парою, яка може служити взірцем для жінок і чоловіків.

Вшанування Пречистої Діви почалося ще за життя. Через неї Господь втілювався і викупив нас від вічної смерті. Проте життє Богородиці значною мірою будується на даних апокрифів. Низка церковних свят на вшанування Діви Марії майже ідентична в православних та католиків, зв винятком того, що останні відзначають ще й Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії, відповідно до введеного наприкінці XIX ст. догмату. Вшанування Йосифа Обручника, про життя якого відомо мало, є даниною вдячної пам'яті людства до цього відданого Божій волі смиренного трударя, якому випала величезна честь опікуватися життям і добробутом Святої родини. Найменування «брати й сестри Господа» відноситься переданням до дітей св. праведного Йосипа Обручника, нареченого чоловіка Діви Марії, народжених у першому шлюбі, або до дальших родичів Ісуса Христа за людським єством.

У Новому Завіті згадується щонайменше 6 осіб, які названі «братами» та «сестрами» Ісусовими, але тут залишається багато неясного. Так, твердження, що Йосиф був до шлюбу з Марією батьком Якова, Йосея, Юди та Симеона, Саломеї та Марії (чи Анни?) не підтверджене доказами. Юда, брат Якова, фігурує у списках 12-ти апостолів, але згаданий в Луки «Юда Якова» може бути й братом, і сином; інколи замість Юди фігурує Таддей, що може бути й прізвиськом самого Юди. Юду часом ототожнюють з Томою, згаданим в Діях. Можливо, троюрідним братом Ісуса був Іван Хреститель. Улюблений учень Христа Іван, син Зеведеїв теж міг бути родичем Христа. Припускають, що брати Господні були дітьми Йосипа Обручника від першого шлюбу, або ж дітьми

Марії, родички Пресвятої Діви й були Христові двоюрідними чи троюрідними братами. Однак жодне з припущень не стало панівним.

Грецьке слово αδερφία (браті) означає лише рідних братів. Однак у гебрайській мові слово אחים (ахім) може означати різні ступені спорідненості. Крім того найменування «брати за тілом» відрізняється від вираження «брати за духом», що взагалі може вказувати на людей, і не об'єднаних родинними зв'язками. Автори Нового Завіту, хоч і писали грецькою, говорили й думали як семіти – отже, коли вони вживали грецькі терміни, то вкладали в них семітську семантику, і грецьке слово χοί αδελφοί могло тлумачитися з усією амплітудою семітських змістів πῦ – рідний брат, двоюрідний брат, будь-який родич; у переносному значенні – представників одного племені чи народу. Православне трактування проблеми братів Ісуса в основному співпадає з католицьким, хоча католицькі теологи приділяють дещо більше уваги історико-філологічному аналізу та екскурсам в культурно-історичний контекст проблеми. Протестанти ж категорично заперечують тезу про дівоцтво Марії після народження Ісуса й розуміння братів і сестер Спасителя як двоюрідних, троюрідних, а також дітей Йосифа від першого шлюбу, вважаючи, що Йосиф і Марія жили після народження Ісуса-первістка звичайним подружнім життям і всіх, згаданих у Писанні, братів і сестер Ісуса слід трактувати в буквальному значенні цього слова – як рідних.

Існує низка псевдо-реконструкцій родинного життя Христа, які нерідко базуються на вигадці про Його одруження з Марією Магдаліною та їхніх дітей. Корені цього уявлення – у гностицизмі (т. зв. «Євангеліє від Филипа»; пізніше ця ідея зустрічається у катарській теології й була спростована в ході викриття єресей альбігойців і вальденсів). Традиції єретиків проникли до багатьох популярних книг XIX-XX століть («Євангеліє без Бога» та «Нарис про життя Ісуса» Л. Мартена, «Сувій Ісуса» Д. Джойса, «Код да Вінчі» Д. Брауна). Ці вигадані колізії життя Ісуса різняться з Його біблійною генеалогією і не ґрунтуються на жодних історичних записах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барчук, І. (1952). *Божа мати*. Чікаго–Саскатун: The Gospel Press.
2. Брант, П. (2022). Ісус Христос та єврейське коріння Діви Марії. Львів: Місіонер.
3. Бастікс, А. (2007). Сім'я ХХІ століття, якою вона є? / ХХІІ Міжнародний конгрес родини «Родина – спільнота любові». Київ.
4. Гільдебранд, Д. (2003). *Подружжя: таємниця відданої любові*. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету.
5. Горбач, Н. В., & Дорофєєва, А. В. (2008). Образ Діви Марії в євангеліях і апокрифах. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*, 1, 66-77.
6. Еммеріх, А. К. (2017). *Життя Пречистої Діви Марії*. Львів: Місіонер.
7. Клауснер, Й. (1925). *Ісус із Назарету, Jesus of Nazareth; From Jesus to Paul*. Jerusalem.
8. *Книга Мормона (2005). Учення і Завіти. Дорогоцінна Перлина*. Солт-Лейк-Сіті: Церква Ісуса Христа святих останніх днів.
9. Липка, О. (2012). Християнська родина в інформаційному просторі: реакція на виклики часу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки, 3, 114-119.
10. Марюхно, В. В. (2021). Основні ролі чоловіка у християнському шлюбі на прикладі відношення Христа до церкви. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (30), 40–44.
11. М'юз, М. *Нікейський собор і мормонські вірування*. Режим доступу: <http://surl.li/noevso>.
12. Мельник, В. М. (2016). *Життя і Служіння Пресвятої Богородиці*. Київ: Ліра-К.
13. Павленко, П. Ю. (2002). *Ісус Христос – постать історії*. Біла Церква: Мустанг.
14. Павленко, П. Ю. (2003). Постать Ісуса Христа в контексті релігієзнавчих досліджень *Українське релігієзнавство*, 27-28, 146–157.

- 15.Протоевангеліє Якова. Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info/2022/01/10/protoevanhelie-yakova/>.
- 16.Ратгебер, А. М. (2008). *Марія. Земний шлях, труди і подвиги*. Львів: Місіонер.
- 17.*Різдво Христове (Православне тлумачення)*. Retrieved from <http://surl.li/sagaia>.
- 18.Ріцціотті, Д. (1979). *Життя Ісуса Христа* (Том XLIX-L, Пер. о. Л. Гайдуківського). Рим: Видання Українського католицького університету ім. св. Климента Папи.
- 19.Руцький, М. (2008). «Любіть одне одного!» *Наука та віра*, 1. Див. також: Археологія підтверджує аутентичність Біблії. Режим доступу: https://www.translationdirectory.com/sense_of_life/article_ua_0017_a.php.
- 20.Святий Йоан Касіян Римлянин. Режим доступу: <http://surl.li/tsoljo>.
- 21.Сказання Хоми, ізраїльського філософа, про дитинство Христа (апокриф). Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info/2022/01/20/skazannya-homy-izrajilskoho-filosofa-pro-dytynstvo-hrysta-apokryf/>.
- 22.Скрипнікова, С. В. (2009). Основні принципи католицького сімейного виховання. *Наука. Релігія. Суспільство*, 4, 161-167.
- 23.Уер, К. Р Бог як таємниця [Свято-Володимирський Патріарший собор м. Києва. Офіційний сайт]. Режим доступу: <http://www.katedral.org.ua/school/388-kalist.html>.
- 24.Харюк, І. Р. (2012). Базові концепти християнства у романах Д. Брауна. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 30, 343–345.
- 25.Aquilina, M. (2020). *St. Joseph and His World*. New York: Scepter.
- 26.Athans, M. C. (2013). *In Quest of the Jewish Mary: The Mother of Jesus in History, Theology, and Spirituality*. New York: Orbis Books.
- 27.Balthasar, Von H. U. (2000). *Ty masz słowa życia wiecznego...* Kraków: Wydawnictwo WAM.

28. Beavis, M. A. (2012a). The Cathar Mary Magdalene and the Sacred Feminine: Pop Culture Legend vs. Medieval Doctrine. *The Journal of Religion and Popular Culture*, 24(3), 419–432.
29. Beavis, M. A. (2012b). The Deification of Mary Magdalene. *Feminist Theology*, 21(2), 145–154.
30. Ehrman, B. D. (2004). *Truth and Fiction in The Da Vinci Code: A Historian Reveals What We Really Know about Jesus, Mary Magdalene, and Constantine*.
31. Eminyan, M. (2002). The family as the domestic church. *Melita Theologica*, 53(1), 65-79.
32. Eusebius (2007). *The Church History* / Trans. from lat. P. L. Maier. Grand Rapids: Kregel.
33. Farrar, F. W. (2018). *The life of Jesus Christ*. Independently published.
34. Flavius, J. (2003). *The Jewish War* (G. A. Williamson, Trans.; E. Mary Smallwood, Rev. Ed.). Penguin Classics.
35. Grillmeier, A. (1975). *Christ in the Christian Tradition*. Westminster: John Knox Press.
36. Gold, A. (2020). *The Book of Mary: The Untold Story of Mary, Mother of Jesus*. Sydney : Golden Wren Publishing.
37. Gołębiowski, M. (2015). *Małżeństwo Józefa i Maryi w literaturze i piśmiennictwie staropolskim doby potrydenckiej*. Kraków: Collegium Columbinum.
38. Grzybek, S. Ks./Гжибек С. (n.d.). Чи мав Христос братів? Краків.
39. Hesemann, M. (2016). *Mary of Nazareth: History, Archaeology, Legends*. San Francisco: Ignatius Press.
40. Hurtado, L. (2005). *Lord Jesus Christ: Devotion to Jesus in Earliest Christianity*. Eerdmans.
41. Jan Paweł II. (2000). *Mulieris dignitatem*. Kraków: Fundacja Opoka.
42. King, K. L. (2019). Jesus. In Dunning, B. L. (Ed.). *The Oxford Handbook of New Testament, Gender, and Sexuality*. Oxford: Oxford University Press. pp. 407–427.

43. Lemaire, A. (2003). Israel Antiquities Authority's report deeply flawed *Biblical Archaeology Review*, 29 (6), 49-70.
44. Meschler, M. (2017). *The Truth about Saint Joseph: Encountering the Most Hidden of Saints*. Manchester: Sophia Institute Press.
45. Osiek, C. (1997). Jesus and cultural values: Family life as an example. *HTS Theologiese Studies / Theological Studies*, 53(3), 800-814
46. Pazos, A. M. (2016). *Translating the Relics of St. James: From Jerusalem to Compostella*. Routledge.
47. Pitre, B. J. (2018). *Jesus and the Jewish Roots of Mary: Unveiling the Mother of the Messiah*. New York: Image.
48. Russel, M. (2018). *Saint Joseph of Jesus and Mary*. London: Forgotten Books.
49. Sabar, A. (2020, July 20). *The Unbelievable Tale of Jesus's Wife*. The Atlantic.
50. Sibly, W. A., & Sibly, M. D. (1998). *The History of the Albigensian Crusade: Peter of les Vaux-de-Cernay's "Historia Albigensis"*. Boydell.
51. *The Babylonian Talmud* (2012-2019). Ed. A. Steinsaltz. Koren Publishers Jerusalem.
52. Vernes, M. (1888). Histoire et Philosophie de Religieuses. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 25, 633–656. Access: <https://philpapers.org/rec/VERHEP-5>.
53. Vilciu, M. (2018). The Christian family between Tradition and Modernity. *Icoana Credinței*, 4(8), 5-12.
54. Wildfang, R. L. (2006). *Rome's Vestal Virgins*. Taylor & Francis.
55. Wróbel, M. S. (2013). *Jezus i jego wyznawcy w Talmudzie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.